

Moterys ginkluotoje rezistencijoje Lietuvos šiaurės rytuose: Karaliaus Mindaugo partizanų srities atvejis

RAMONA STAVECKAITĖ-NOTARI

Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras

✉ ramona.staveckaite@genocid.lt

ANDRIUS TUMAVIČIUS

Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras

✉ andrius.tumavicius@genocid.lt

Straipsnyje siekta išgryninti pirminio statistinio tyrimo „Moterys Lietuvos partizaniniame kare 1944–1953 m.“ duomenis, ištiriant Šiaurės Lietuvos rytų partizanų srities moterų partizanų biografijas pagal tikslingai pasirinktus biografinius parametrus, ir pateikti objektyvų moters partizanės paveikslą. Darbe išanalizuoti moterų įsitraukimo į partizaninį judėjimą motyvai, ištirtas socialinis kovotojų biografijų pjūvis, išnagrinėta šeiminė rezistencijų padėtis bei partizanų likimai. Atlikus tyrimą nustatyta, kad daugiau kaip pusė kovotojų kelią pasirinko paveiktos artimos aplinkos, t. y. jų artimieji aktyviai dalyvavo ginkluotoje rezistencijoje. Ši įžvalga patvirtina istoriografijoje atskleistą moterų motyvacijos ir jų artimųjų veiklos santykį. Dėl politinių motyvų į ginkluotą rezistenciją įsitraukė dešimtadalis ištirtų partizanų. Tokia tendencija koreliuoja su įžvalga, kad politinis angažuotumas tarp moterų buvo mažas. Socialinio pjūvio nagrinėjimas atskleidė, kad dauguma partizanų buvo kilusios iš ūkininkų, t. y. priklausė pagrindinei socialinei Lietuvos Respublikos gyventojų grupei. Empiriniai duomenys patvirtino nuomonę, kad partizaninis pasipriešinimas iš esmės buvo kaimiškosios visuomenės dalies kova su sovietiniu režimu. Partizanų šeiminės padėties analizė atskleidė, jog daugiau nei 60 proc. kovotojų buvo netekėjusios merginos, 30 proc. buvo sukūrusios šeimą, o 18 proc. turėjo vaikų. Kovotojų likimų tyrimas byloja, kad jos arba žūdavo (nusižudydavo), arba būdavo suimtos ir nuteistos. Partizanų legalizacijos buvo tik keletas pavienių atvejų. Šiuo atveju išvelgiamas aiškus skirtumas tarp moterų ir vyrų likimų. Vyrų legalizuodavosi tiek pavieniui, tiek ir grupėmis. Sovietų represinė sistema partizanus ir partizanes vertino vienodai: jie buvo vadinami banditais ir baudžiami pagal RSFSR baudžiamojo kodekso 58 str. Analizuota medžiaga suformavo tokią tipinę Karaliaus Mindaugo partizanų srities partizanės kolektyvinę biografiją: dvidešimtmetė lietuvė, ūkininkė, baigusį pradžios mokyklą, nesusituokusi, neturinti vaikų, šeimos nariai ginkluotos rezistencijos dalyviai, rezistencinę veiklą pradėjo veikiami išorinių (šeimos narių įsitraukimo), o ne vidinių veiksnų (asmeninis antisovietinis nusiteikimas), iš pradžių buvo rėmėja ar ryšininkė, vėliau įstojo į partizanų gretas, vykdė tiek ūkines, tiek kovines funkcijas, buvo areštuota arba žuvusi.

Reikšminiai žodžiai: partizanė, rezistencija, partizaninis karas, kolektyvinė biografija.

Įvadas

Po Antrojo pasaulinio karo Lietuvoje kilęs ginkluotas pasipriešinimas sovietų okupacijai pirmą kartą šalies istorijoje sudarė palankias sąlygas į ginkluotą judėjimą įsitraukti ir Lietuvos moterims. Pirmą kartą Lietuvos istorijoje moteris kovotoja tapo sisteminiu reiškiniu, o ne vienietiniu atveju ar išimtimi¹. Visgi Lietuvos istorikai, pirmaisiais atkurtos Lietuvos nepriklausomybės dešimtmečiais tyrinėdami partizaninio karo fenomeną, Lietuvos moters kovotojos fenomeno – sąmoningai ar ne – nepastebėdavo. Moterų istorijos likdavo mokslinių tyrimų užribyje, o pagrindinį protagonistų ir herojų vaidmenį atlikdavo vyrai partizanai.

Toks Lietuvos istorikų požiūris jokia ne išimtis bendrame Europos ginkluotų partizaninių kovų tyrimų lauke. Italijos partizaniškoje istoriografijoje XX a. aštuntajame dešimtmetyje atsirado netgi specialus terminas *nutylėtoji rezistencija* (it. *resistenza taciuta*), skirtas istorinėje užmarštyje paliktoms italų moterims partizanėms apibūdinti. Panaši situacija susiklostė ir Prancūzijoje, kur moterų partizanų kovos įgavo *kovos šešėlyje* apibrėžimą². Moterys partizanės turėjo išsikovoti teisę ne tik lygiaverčiai kovoti su bendražygiais vyrais kovos lauke, bet ir išsikovoti dėmesį istorinių tyrimų lauke.

Per pastarąjį dešimtmetį Baltijos šalių regione užaugus naujai jaunų istorikų kartai (Marius Ėmužis, Aistė Petrauskienė, Enrika Kripienė, Inese Dreimane, Sanita Reinsone), įvyko ryškus proveržis tyrinėjant moterų vaidmenį Lietuvos ir Latvijos partizaniniame kare.

Žaneta Smolskutė³ – viena pirmųjų istorikų, pabandžiusių sistemiškai ir nuosekliai pažvelgti į moters vaidmenį partizanų kovose. Nagrinėdama 250 partizanų biografijas, ji aiškinosi motyvus, skatinusius moteris įsijungti į partizaninį judėjimą, įsijungimo į ginkluotą rezistentų gretas dinamiką, jų funkcijas ir pan. Autorė išvelgė tendenciją, kad partizanai patys kviesdavosi jas tapti talkininkėmis, tačiau tik kritiniu atveju – į savo gretas. Taip pat ji nustatė, kad daugiau kaip 70 proc. kovotojų buvo ištekėjusios ir partizanų kelią pasirinkdavo paveiktos vyrų partizanų.

Istorikė Aistė Petrauskienė, pasitelkusi lauko tyrimus, Romo Kauniečio atsiminimus ir archyvinčius šaltinius, pateikė partizanų klasifikaciją pagal funkcijas, aptarė partizanų dokumentus, reglamentavusius moters padėtį partizaniniame judėjime⁴. Autorė pabrėžė, kad dėl politinių motyvų moterys partizanėmis tapdavo labai retai, dažniausiai prieš

¹ Ramona Staveckaitė-Notari, „Moterys Lietuvos partizaniniame kare 1944–1953 m. Statistinis tyrimas“, [online], in: http://www.genocid.lt/UserFiles/File/GRTD/2021119_statistika.pdf (2022-10-07).

² „Storia delle donne nella resistenza italiana“, in: [https://it.wikipedia.org/wiki/Storia_delle_donne_nella_Resistenza_italiana_\(2022-09-22\)](https://it.wikipedia.org/wiki/Storia_delle_donne_nella_Resistenza_italiana_(2022-09-22)); „Femmes dans la resistance interieure française“, [online], in: https://fr.wikipedia.org/wiki/Femmes_dans_la_R%C3%A9sistance_int%C3%A9rieure_fran%C3%A7aise (2022-10-07).

³ Žaneta Smolskutė, „Moterų dalyvavimo ginkluotame pasipriešime 1944–1953 m. ypatumai“, in: *Genocidas ir rezistencija*, 2006, nr. 2 (20), p. 53–62.

⁴ Aistė Petrauskienė, „Moteris Lietuvos partizaniniame kare: nuo formalaus reglamentavimo iki praktinio veikimo“, in: *Acta historica*, Klaipėda, 2021, t. 42, p. 241–261.

tai jos būdavo rėmėjos ir ryšininkės, kurios vengdamos represijų įsiliedavo į ginkluotos rezistencijos gretas. Be to, A. Petrauskienė akcentavo šeiminius saitus, kurie nulemdavo žmonių sekimą paskui kovojančius vyrus bei partizanų šeimų kūrimą ir vaikų gimimą. Autorės išvalgos suformuluotos aiškiai ir tiksliai. Kitas vertus, A. Petrauskienė pabrėžė, kad atliko tik pradinį medžiagos tyrimo etapą.

Partizanų kovas tyrinėjantis Marius Ėmužis, naudodamasis pirminiais šaltiniais, atsiminimais ir istoriografija, išnagrinėjo partizanės Monikos Alūzaitės biografiją⁵. Jo knyga – tai bandymas nupiešti moters kovotojos paveikslą, pažvelgti į vidinius jos išgyvenimus, atskleisti apsisprendimo motyvus, kovos kelią, laikyseną per tardymus ir likimą. Autorius, greta biografinės M. Alūzaitės linijos, nagrinėjo partizaninių kovų specifiką. Jis suformulavo moters partizanės sąvokos apibrėžimą – tai priesaiką davusi, priklausanti organizacijai ir nelegaliai gyvenanti kovotoja.

Jaunosios kartos atstovė Enrika Kripienė⁶, remdamasi partizanų dokumentais, spauda ir atsiminimais, analizavo vieną kovotojų kasdienio gyvenimo aspektų – vyrų ir moterų santykius partizanų gretose. Autorė atskleidė, kad partizaninio karo sąlygos lėmė lyčių santykių liberalėjimą. Kita vertus, vyrų ir moterų santykiuose išliko tradicinėmis vertybėmis grįstos santykių formos: ilgalaikė draugystė, sužadėtuves ir santuokos.

Neįprastai ir jautriai į moterų partizaninę patirtį pažvelgė Latvijos etnografė Sanita Reinsonė straipsnyje „Uždrausti ir didingi miško vaizdiniai: Latvijos moterų partizanų patirtis po Antrojo pasaulinio karo“. *Miško dukros* (latviškai *Meža meita*) ir miško santykis Latvijos partizanų atsiminimuose – tapo pagrindiniu jos tyrimo objektu. Autorė išskyrė miško vaidmenį moterų gyvenime prieš pasitraukiant į jį ir po to, kai moterys jau buvo peržengusios tą nematomą teisinio užribio sovietinėje visuomenėje liniją⁷. Moterų partizanų pasakojimuose miškas, iki karo buvęs harmonijos su gamta simbolis, pokariu tapo slėptuvės, pabėgimo ir užribio simboliu – beteisių ir „nelegalų“ susibūrimo vieta. Kita vertus, žinojimas, kad miške esi su savo likimo sesėmis ir broliais, teikė partizaninio karo dalyviams psichologinį saugumo jausmą ir bendrystę.

Latvijos moterų partizanų pasitraukimo į mišką motyvai retai kada būdavo ideologiniai. Sanitos Reinsonės teigimu, didžiosios dalies moterų sprendimai buvo grįsti baime dėl savo gyvybės, baime būti suimtai ir kankinamai⁸. Kaip ir Lietuvoje, Latvijos moterys į mišką išeidavo, kai nebeturėdavo kito pasirinkimo, kai gyvenimas miške tapdavo saugesne alternatyva nei buvimas „žmonių pasaulyje“.

⁵ Marius Ėmužis, *Partizanė. Monika Alūzaitė – moteris laisvės kovose*, Vilnius: Baltos lankos, 2020.

⁶ Enrika Kripienė, „Vyrų ir moterų santykiai Lietuvos partizanų gretose“, in: *Genocidas ir rezistencija*, 2020, nr. 1 (47), p. 81–96.

⁷ Sanita Reinsonė, „Forbidden and sublime forest landscapes: narrated experiences of Latvian national partisan women after World War II“, in: *Cold war history*, 2016, nr. 16, p. 9–10.

⁸ *Ibid.*, p. 8.

Lietuvos moterų – laisvės kovų dalyvių – patirtis ir santykis su mišku panašiai atsiskleidžia ir jų prisiminimuose. Sovietų kuriamos visuomenės užribyje atsidūrusioms moterims miškas tampa laikinu prieglobsčiu ir namais, laukiant, kol „ateis Amerika“.

Istoriografijos apžvalga atskleidė, kad esami darbai apsiriboja moterų motyvacijos, jų santykio su šeimos nariais, įsitraukusiais į partizaninį judėjimą, partizaninių funkcijų ir pan. nagrinėjimu. Kita vertus, vis dar nėra visa apimančio nuoseklaus tyrimo, kuris patvirtintų, paneigtų ar ginčytų įžvalgas, esančias aptartoje literatūroje. Todėl tęstinis projektas „Moterys partizaniniame judėjime Lietuvoje“ pretenduoja tapti tyrimu, kuris užpildytų spragas moterų rezistenčių problematikoje ir pateiktų išsamų moterų rezistenčių, kovojusių prieš sovietų režimą 1944–1953 m., paveikslą.

Šiaurės rytų Lietuvos (Karaliaus Mindaugo) partizanų srities moterų partizanų biografinis tyrimas – tai tęstinio tyrimo „Moterys Lietuvos partizaniniame kare 1944–1953 m.“ dalis.

Straipsnio tikslas – išgryninti pirminio statistinio tyrimo „Moterys Lietuvos partizaniniame kare 1944–1953 m.“⁹ duomenis, ištiriant šiaurės rytų Lietuvos partizanų srities moterų partizanų biografijas pagal tikslingai pasirinktus biografinius parametrus, ir pateikti objektyvų moters partizanės paveikslą. Atlikdami šį tyrimą siekėme išsiaiškinti pasirinktos analizės metodo stipriąsias bei silpnąsias puses ir nusistatyti iššūkius, su kuriais susiduria tyrėjai, ėmęsi tokio pobūdžio tyrimo.

Uždaviniai:

1. Išanalizuoti moterų įsitraukimo į partizaninį judėjimą motyvus.
2. Išnagrinėti socialinę kovotojų biografijų pjūvį.
3. Ištirti šeimines rezistenčių padėtis.
4. Išanalizuoti partizanų likimus.

Tyrimo metodologija ir naujumas. Šiame tyrime naudojamas prozopografinis metodas, kai pasirinkus tam tikrą istorijos veikėjų socialinę grupę (šio darbo atveju būtų teisingiau įvardyti politinę grupę¹⁰) ir sudarius jiems tirti tikslinį klausimyną apie įvairius jų biografinius faktus (socialinė kilmė, profesija, išsilavinimas, šeimines padėtis) siekiama sukurti tiriamos grupės kolektyvinę biografiją, išvelgti tam tikras dinamikas, vienijančias tiriamą asmenų grupę.

Prancūzų Analų mokyklos atstovas Claude Nicolet itin tiksliai įvardijo prozopografijos esmę, teigdamas, kad šis metodas „išryškina individualumą ir išskirtinumą tam, kad, prie-

⁹ Tai 2021 m. atliktas tyrimas „Moterys Lietuvos partizaniniame kare 1944–1953 m. Statistinis tyrimas“, in: http://www.genocid.lt/UserFiles/File/GRTD/20211119_statistika.pdf (2022-11-21).

¹⁰ Bernardas Gailius straipsnyje „Partizanų diktatūra“, remdamasis Carlo Schmitto teorija, pagrindžia, kodėl partizanų karas yra politinis įvykis, o partizanai – politiniai kovotojai ar net savotiški ginkluoti politikai (B. Gailius, „Partizanų diktatūra“ in: *Politologija*, Vilnius, 2011, nr. 2 (62), p. 75, 77).

šingai, aikštėn iškeltų kolektyvumą ir normalybę¹¹.

Pirmieji istorikai Lietuvoje, pradėję taikyti prozopografinį metodą, tyrinėjo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės elitą¹². Šio metodo patrauklumas ir inovatyvumas (Lietuvos atveju) netrukus rado atgarsį ir tarp naujausiąją Lietuvos istoriją tyrinėjančių mokslininkų.

Mums itin svarbiu atspirties tašku tampa pirmieji partizanų karo dalyvių prozopografiniai tyrimai. Šios srities pioniere laikoma istorikė Enrika Žilytė, parengusi mokslinę studiją „Partizanų vadų kolektyvinė biografija“, kurioje siekė nustatyti, ar galima kalbėti apie vientisą partizanų vado „portretą“¹³. Dainius Noreika disertacijoje „Partizanų karas Lietuvoje (1944–1953): socialinių struktūrų problema“ išsikeltam tikslui pasiekti – išanalizuoti partizanų socialinę sudėtį ir atskleisti XX a. trečiojo–penktojo dešimtmečių Lietuvos visuomenės socialinių struktūrų įtaką Lietuvos partizanų organizacinių vienetų kūrimosi, raidos ir veiklos ypatybėms 1944–1953 m.¹⁴ – taip pat pasitelkė prozopografinį metodą ir ištyrė tūkstančio partizanų biografinius duomenis.

Abiejų mokslininkų panaudotas metodas leido pažvelgti į partizanų pasipriešinimo fenomeną ne vien tik per įprastą įvykių aprašymo prizmę, bet atskleidė ir tai, kad minėti partizanai nebuvo vien tik atsitiktinai susibūrę bendražygiai. Surinkti empiriniai duomenys leido atrasti tam tikrus dėsningumus, išryškinti ir patvirtinti iš pradžių istorikų tik numanomomis laikytas socialinių struktūrų jungtis. Dažnu atveju Lietuvos partizanus vienijo bendri kolektyvinės elgsenos bruožai, kuriems pamatai buvo pakloti dar tarpukario Lietuvoje.

Savo samprata, idėja bei vizija, beieškant moters partizanės „kolektyvinio portreto“, artimiausias yra D. Noreikos atliktas itin plačios apimties istorinis tyrimas – tam tikra kolektyvinė Lietuvos partizanų socialinės sąrangos biografija – „Partizanų karas Lietuvoje (1944–1953): socialinių struktūrų problema“. Autorius istorinių partizaninio karo tyrimų lauke brėžia naujas tyrimo trajektorijas, kurių nebegalima apeiti, jei norima išgryninti minėtą „portretą“. Disertacijoje išryškinama tarpukario Lietuvos paramilitarinės kultūros įtaka apsisprendimui partizanauti.

Atliekant šį tyrimą itin svarbu buvo apibrėžti Lietuvos partizano sąvoką. Į kokį kriterijų drabužį šį apibrėžimą įvelka Lietuva, o į kokį užsienio šalys? Bostono lietuvių enciklopedijoje partizanais įvardijami „ginkluoti daliniai, kovoją priešą okupuotoje teritorijoje, bet ne-

¹¹ Sylvie Duval, „Prosopografie femminili“, [online], in: https://www.academia.edu/18633851/Prosopografie_femminili (2023-09-17).

¹² Rimvydas Petrauskas, *Lietuvos diduomenė XIV a. pabaigoje–XV a.: sudėtis, struktūra, valdžia*, Vilnius: Aidai, 2003; Aivas Ragauskas, *Vilniaus miesto valdantysis elitas XVII a. antrojoje pusėje (1662–1702 m.)*, Vilnius: Diemedis, 2002; Tomas Vaitkus, „Prozopografinis metodas ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės centrinių, administracinių, teismų pareigūnų duomenys Lietuvos Metrikoje 1528–1564 metais“, in: *Lietuvos istorijos studijos*, 2022, nr. 50, p. 8–27.

¹³ Enrika Žilytė, „Partizanų vadų kolektyvinė biografija“, in: *Lietuvos istorijos studijos*, 2016, nr. 38, p. 84–112.

¹⁴ Dainius Noreika, *Partizanų karas Lietuvoje (1944–1953): socialinių struktūrų problema* [daktaro disertacija], Vilniaus universitetas, 2020, p. 18–19, 21.

sudarą organizuotos kariuomenės dalies. Partizanus paprastai sudaro liekanos sumuštos kariuomenės ir susiorganizavę vietos gyventojai, silpninti priešui ir paralyžiuoti kariniam tiekimui-transportui.¹⁵

Visuotinėje lietuvių enciklopedijoje nurodyta, kad „partizanas – tai priešo užnugaryje arba tam tikro režimo kontroliuojamoje teritorijoje savanoriškai veikiantis ginkluotos kovos dalyvis. Organizuotuose ginkluotuose dariniuose kovoja dėl savo tėvynės nepriklausomybės.“¹⁶

Anglosaksai *partizano* sąvokoje nemini vieno iš apibrėžimo kriterijų – „priešo užimta ar okupuota teritorija“. Tikėtina, kad tai susiję su asmenine Didžiosios Britanijos ir JAV istorine patirtimi. Enciklopedijoje *Britanica* partizantai yra „nereguliarių karinių pajėgų nariai, vykiantys smulkius, ribotus veiksmus, suderintus su stambia karine strategija prieš reguliarias karines pajėgas. Partizanų taktiką sudaro kovinės operacijos, sabotažo ir teroro naudojimas“¹⁷. Oksfordo žodyne „partizanas – tai mažos nepriklausomai veikiančios, dažniausiai politinės, grupės narys, dalyvaujantis neregulioje kovoje prieš didesnes reguliarias pajėgas.“¹⁸

Italai, kurių istorinėje atmintyje Antrojo pasaulinio karo metu šalyje vykęs partizaninis karas užima labai svarbią vietą, pateikia tokį apibrėžimą: „Partizantai – asmenys, susiję arba priklausantys nereguliarioms ginkluotoms formuotėms, veikiančioms priešo užimtoje teritorijoje“¹⁹, ir dar papildo, kad Europoje Antrojo pasaulinio karo metais terminas *partizanas* apima visus, priklausančius pasipriešinimo judėjimams prieš okupacinę valdžią, kad ir kokia būtų jų organizacijos ir veiklos forma²⁰.

Vokiečių teisininkas, politikos filosofas Carlas Schmittas 1963 m. išleistoje knygoje „The Theory of the Partisan: a Commentary / Remark on the Concept of the Political“, suformulavo savo partizanų teorijos principus. Jo nuomone, partizantai – tai kovotojai, kuriems būdingos keturios pagrindinės savybės: nereguliarumas, mobilumas, politinis aktyvumas ir telūriškumas²¹.

Istorikas Marius Ėmužis išskiria „partizanes kovotojas“, t. y. moteris, kurios davė priesaiką, gyveno bunkeriuose, nešiojo uniformas ir buvo ginkluotos²².

¹⁵ Partizantai, *Lietuvių enciklopedija*, t. 22, Bostonas: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1960, p. 40.

¹⁶ Eugenijus Kisinai, Partizanas, *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. 18, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 2010, p. 524.

¹⁷ Guerrilla, *The New Enciclopedia Britannica*, v. 5, Chicago: Encyclopaedia Britannica, 1993, p. 544.

¹⁸ Guerrilla, *Oxford dictionary*, New York: Oxford university press, 1998, p. 362.

¹⁹ Giacomo Devoto, Gian Carlo Oli, *Dizionario della lingua italiana*, Firenze: Felice Le Monnier, 2004.

²⁰ „Partigiano“ [interaktyvus], [online], in: <https://www.treccani.it/enciclopedia/partigiano> (2023-09-25).

²¹ Bernardas Gailius, „Partizanų diktatūra“, in: *Politologija*, 2015, nr. 1, p. 76.

²² Marius Ėmužis, *op. cit.*, p. 63.

Antisovietinės ginkluotos rezistencijos Lietuvoje tyrinėtojas D. Noreika esminiais partizano sampratą apibrėžiančiais kriterijais įvardija priklausomybę partizanų organizaciniam vienetui (rinktinei, kuopai ar jai pavaldiems būriams) ir jam paskirtų pareigų vykdymą. Pasak jo, priklausymas partizanų vienetui reiškia, kad žmogus nuolat (per savo partizanavimo laikotarpį) palaikė tiesioginius ryšius su kitais to paties vieneto partizanais: gyveno bendrose stovyklose, bunkeriuose ar kitose slėptuvėse. Tuo pat metu pareigų vykdymas reiškė, kad asmuo vykdė partizanų vieneto vado nurodymus ir atliko jam pavestas funkcijas. Tai apėmė ir kovinių užduočių su ginklu atlikimą, ir darbą štabuose (pavyzdžiui, spaudos leidimą), ir ūkinių funkcijų – būrio virėjo, siuvėjo, paramediko (medicinos sesers) – atlikimą. Todėl partizanams priskiriami ir tie žmonės, kurie nevykdė kovinių užduočių su ginklais, bet atliko kitas pareigas nuolat būdami su partizanais²³.

Pateikti žodynų ir enciklopedijų apibrėžimai turi vieną bendrą vardiklį: partizanai – tai nereguliarų ginkluotų formuočių nariai. Tačiau panašūs apibrėžimai nėra aktualūs nagrinėjant partizanų veiksmus Lietuvoje 1944–1953 m., nes neatspindi jų specifikos.

Tyrinėtojų pateiktos partizanų definicijos yra tikslesnės. C. Schmitto suformuluotos partizanų savybės atitinka Lietuvos atvejį, tačiau jos nėra visa apimančios. Naudojantis jomis keblu suformuluoti šiam tyrimui būtiną individualizuotą partizanų apibrėžimą.

M. Ėmužio įžvalga apie „partizanes kovotojas“ yra nepakankama mūsų tyrimui, nes palieka neatsakytą klausimą: jei partizanė tik ginkluota moteris, gyvenusi bunkeryje ir dalyvavusi koviniuose veiksmuose, tai kaip įvardyti moterį, kuri priklausė partizanų būriui, bet atliko tik ūkines funkcijas?

D. Noreikos siūlomas partizanų apibrėžimas bene tiksliausiai apibūdina grupę, nagrinėjamą šiame tyrime. Todėl partizanėmis vadiname moteris, kurios priklausė ginkluotoms antisovietinės rezistencijos formuotėms ir atliko joms pavestas užduotis. Šiuo atveju priklausymo struktūrai trukmė nėra sprendžiantis veiksnys. Tiek būryje trumpą laiką buvusi, tiek ir kelerius metus partizanavusi moteris atitinka vieną apibrėžimo kriterijų – priklausymą ginkluotam pasipriešinimo dariniui. Partizanų atliekamos funkcijos taip pat nesuteikia pagrindo skirstyti jų į „kovotojas“, t. y. tas moteris, kurios turėjo ginklą ir dalyvavo kautynėse, ir „būriuose buvusias moteris, kurios tik virė ir siuvo“. Šiame tyrime visos moterys, priklausiusios partizanų būriams (tiek dalyvavusios kautynėse, tiek dirbusios štabuose, tiek atlikusios ūkio darbus), yra partizanės, atlikusios savas funkcijas.

Tyrimo erdvė. Karaliaus Mindaugo partizanų srities erdvė plytėjo Šiaurės rytų Lietuvoje, t. y. apėmė etnografinės Aukštaitijos teritoriją. Sritį sudarė Algimanto, Didžiosios Kovos, Vyčio ir Vytauto apygardos. Tai Lietuvos teritorija, kurią pirmiausia 1944 m. antroje pusėje okupavo vokiečių kariuomenė ir vakarus stūmė Raudonoji armija. Šioje teritorijoje ginkluotas pasipriešinimas okupantams prasidėjo anksčiausiai – 1944 m. vasaros pabaigoje.

²³ D. Noreika, *op. cit.*, p. 18.

Tyrimo imtis. Moterų, 1944–1953 m. dalyvavusių Lietuvos partizaniniame kare, pirminė statistinė analizė tapo šio tyrimo atspirties tašku. Statistinei analizei buvo naudojama Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo (toliau – LGGRTC) sukaupta informacija apie asmenis, 1944–1953 m. dalyvavusius Lietuvos partizaniniame kare. Vardinė duomenų bazė (toliau – DB) apie šiuos asmenis (tiek vyrus, tiek moteris) sudaryta remiantis archyviniais ir istoriniais šaltiniais – tai Lietuvos ypatingajame archyve (toliau – LYA) saugomi sovietinių represinių struktūrų dokumentai bei baudžiamosios ir tremties bylos, taip pat partizanų dokumentų fondai ir LGGRTC saugomi įvykių liudininkų bei amžininkų prisiminimai.

Pirminiai statistiniai duomenys atskleidžia, kad 1944–1953 m. partizanų gretose kovėsi 770 moterų²⁴. Vykdydami šį tyrimą atrinkome vien tik partizanes, 1944–1953 m. veikusias Šiaurės rytų Lietuvos (Karaliaus Mindaugo) partizanų srities teritorijoje. Iš viso išnagrinėjome 210 kovotojų biografijų. Atliekant tyrimą, išryškėjo DB informacijos netikslumai. Pasitaikė atvejų, kai DB buvo nurodoma, kad moteris buvo partizanė, o atlikus tyrimą paaiškėja, kad ji rėmė kovotojus, tačiau ginkluotos rezistencijos struktūroms nepriklausė ir pan. Taip pat radome informacijos apie partizanes, kurių nėra DB. Todėl faktiniai kovotojų skaičiai skirsis nuo tų, kurie užfiksuoti DB.²⁵

Teorinės ir statistinės įžvalgos bei apibendrinimai papildomi iliustratyviais partizanės Emilijos Lujanienės²⁶ gyvenimo ir veiklos epizodais. Taip siekiame vitalizuoti tyrimo anketinius pјūvius, suteikdami jiems realiai egzistavusios partizanės gyvenimo štrichus. Epizodai pateikiami be papildomų komentarų, naudojant tardymo protokoluose užrašytą informaciją, jos bendražygių atsiminimus, tikėtina, autentišką E. Lujanienės poeziją ir istoriniuose šaltiniuose užfiksuotus jos gyvenimo epizodus.

I. Partizanų motyvacijos analizė

Bandydami istoriškai sudėlioti moters partizanės paveikslą pripažįstame, kad svarbiausias dėmuo – šių kovotojų motyvacija. Gyventojų tapimo partizanais motyvacijos teorinį pagrindimą nagrinėjo išeivijos istorikas Kęstutis Girnius. Jis išskyrė keturis pagrindinius veiksnius, skatinusius Lietuvos gyventojus įsijungti į ginkluotą rezistenciją: „pirmosios bolševikų ir vokiečių okupacijos patirtis, nežabotas sovietinis teroras pirmaisiais pokario

²⁴ Ramona Staveckaitė-Notari, *op. cit.*

²⁵ Šis projektas – tai kiekybinis tyrimas. Tokia prieiga sudaro sąlygas atsitraukti nuo atskirų ribinių atvejų, kurie istoriografijoje pateikiami kaip pavyzdžiai ir remiantis jais daromos išvados, kitaip tariant, išskirtiniai atvejai tampa pagrindu apibendrinimams, vedantiems link nekorektiškų išvadų. Projekte individualūs pavyzdžiai pasitelkiami kaip iliustracijos, paaiškinančios kontekstą, kuriame plėtojosi tiriamųjų gyvenimai ir likimai.

²⁶ Lujanienė (mergautinė pavardė – Ivanauskaitė) Emilija, Kazio, g. 1910-09-05 Šiaulių aps. Klovainių vlsč. Siečių k. ūkininkų Kazimiero ir Onos (mergautinė pavardė – Kareivytė) Ivanauskų šeimoje. Nuo 1930 m. priklausė Lietuvos šaulių sąjungai, ryšius su partizanais užmezgė 1945 m., buvo rėmėja, 1946 m., pabėgusi nuo čekistų kariuomenės siautimo, slapstėsi, 1946 m. pavasarį įstojo į partizanų gretas, 1947 m. legalizavosi, 1948 m., susitariusi su partizanais, vėl įsijungė į partizanų gretas, 1953 m. suimta, nuteista 25 metams kalnimo pataisos darbų lageriuose, po kalnimo gyveno Latvijoje, mirė 1985 m.

metais, Vakarų intervencijos viltis ir patriotizmas“²⁷. Tuo pat metu K. Girnius pripažino, kad tai tik būtinosios tapimo partizanų sąlygos, tačiau ne pakankamos. Pasak jo, neretai lemiamą vaidmenį vaidino asmeninis apsisprendimas ir charakterio bruožai²⁸.

K. Girniaus partizanavimo motyvacijos teorines interpretacijas riboja monografijos rašymo metu neprieinami sovietinių struktūrų dokumentai. Šiuo atveju daug labiau pasisekė D. Noreikai, galėjusiam disponuoti visais jam reikalingais archyviniais šaltiniais ir taip empiriškai pagrįsti savo įžvalgas.

Ieškodamas praeities socialinių struktūrų ir partizanavimo sąsajų, D. Noreika tyrė visus partizanus, neišskirdamas konkretaus dalyvių segmento (tik vyrai ar tik moterys). Natūralu, kad vyrai, sudarantys absoliučią daugumą tarp visų Lietuvos partizanų, dominuoja jo tyrime ir atspindi vyriškuosius partizanavimo veiksmus, kurie tuo pat metu yra ir bendri visam partizaniniam Lietuvos karui.

Tyrinėjant moteris partizanes natūraliai atkrenta dalis svarbių vyrų partizanavimo veiksmų – pirmajame kovų etape (1944–1945 m.) itin aktualus mobilizacijos faktorius, vėliau transformavęsis, nors ir ne taip skaitlingai, į tarnybos sovietų kariuomenėje vengimą. Moterys taip pat neturėjo sunkiojo praeities bagažo, kurį D. Noreika įvardija „antisovietinės veiklos aktyvumu“ ir priskiria jam tarnybą Lietuvos kariuomenėje, priklausymą 1941 m. Birželio sukilimo dalyviams, 1941 m. vasarą veikusiems apsaugos būriams, pagalbinei policijai, savisaugos ar statybos batalionams²⁹. Taigi apibendrinant pagal Noreikos išskirtus partizanavimo veiksmus moterys pirmiausia patenka į tą grupę asmenų, kurie prieš tapimą partizanais buvo ryšininkais, rėmėjais ar pagrindinių organizacijų nariais³⁰. Šią tendenciją iliustruoja gausūs moterų partizaninio kelio pavyzdžiai – Jadvygos Žardinskaitės-Daktaras Dolitlis, Emilijos Lujanienės-Miško Zylės, Elenos Valevičiūtės-Nidos ir daugelio kitų.

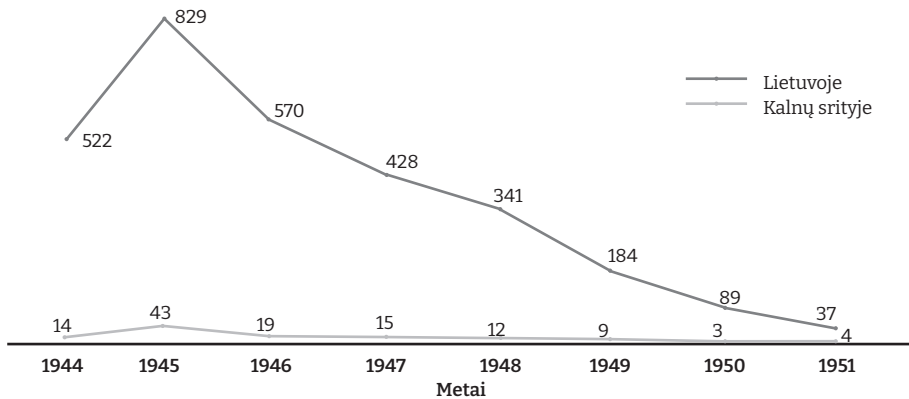
Moterų įsitraukimas į partizanų gretas Karaliaus Mindaugo srityje atspindi bendrą Lietuvos tendenciją. Moterų partizanų skaičiaus pikas – 1945 m. įsitraukimo rodikliai (žr. 1 pav.) liudija, kad 8 proc. visų tirtų kovotojų partizanauti pradėjo 1944 m. antrąjį pusmetį, o 1945 m. partizanavimo kelią pradėjo net 24 proc. tirtų partizanų. Vėlesniais metais įsitraukimas nuosekliai mažėjo: 1946 m. – 10 proc., 1947 m. – 9 proc., 1948 m. – 8 proc., 1949 m. – 6 proc., 1950 m. – 2 proc., o 1951 m. – 3 proc. 30 proc. partizanų partizanavimo pradžios datų nenustatėme. Visgi jei mes pasinaudotume D. Noreikos tyrime išskirtais partizanų sudėties kaitos chronologiniais rėmais: 1944–1945 m. ir 1946–1953 m., išvelgtume, kad nors pirmajame karo etape buvo pasiektas kiekybinis visų tiriamų Karaliaus Min-

²⁷ Kęstutis Girnius, *Partizanų kovos Lietuvoje*, Chicago: Draugas, 1987, p. 110.

²⁸ *Ibid.*, p. 117–118.

²⁹ D. Noreika, *op. cit.*, p. 292, 295.

³⁰ *Ibid.*, p. 302.

1 pav. Įsitraukimas į partizanų gretas Lietuvoje ir Karaliaus Mindaugo srityje

daugo srities partizanų skaičiaus pikas, tačiau daugiausia moterų (38 proc.) savo partizaninę veiklą pradėjo antrajame etape. Šie skaičiai paantrina ir D. Noreikos išvadai, kad nuo 1946 m. ėmė stiprėti tendencija, kai partizanų būrių naujokais tapdavo buvę jų ryšininkai ir rėmėjai, dažnai giminystės ar šeimos ryšiais susaistyti su jau veikiančiais partizanais. O tarp ryšininkų ir rėmėjų, kaip žinia, buvo sąlyginai daug moterų.

Tipiškas moterų kelias į partizanų gretas prasidėdavo nuo kovotojų rėmimo. 1944–1945 m., partizaninio karo pradžioje, būsimos partizanės padėdavo besislapstantiems nuo mobilizacijos savo broliams, tėvams ir sutuoktiniams, kurie vėliau jungdavosi į aktyviai veikiančius partizanų būrius.

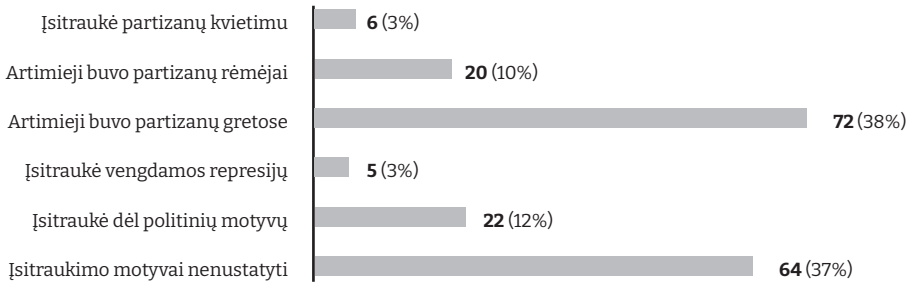
Ištrauka iš 1953-04-07 E. Lujanienės tardymo protokolo:

Mūsų ūkis [Lujanų k. – aut. past.] buvo kilometro atstumu nuo Biržų girios. Prie sodybos buvo upė, kurioje maudydavosi nacionalistinės ginkluotos gaujos, vadovaujamos Jono Žagrakalnio, nariai. Aš ir vyro tėvai teikėme jiems pagalbą maisto produktais. Tai susipažinau su ginkluotos nacionalistų gaujos nariais. Aukščiau nurodyti banditai, pasikalbėję su vyro giminaičiais, prašė įrengti jiems bunkerį. Mūsų ūkio daržinėje buvo įrengtas bunkeris, kuriame slapstėsi trys banditai, vyro motina gamino jiems valgi, o aš nunešdavai į bunkerį, be to, skalbiau jų baltinius³¹.

Į partizanų gretas moterys įstodavo vėliau – spaudžiamos išorinių aplinkybių: represinių struktūrų persekiojimo, šeimos represavimo ir pan. Moterų partizanų įsitraukimas į ginkluotas kovas vyko per visą partizaninio karo laikotarpį. Netgi tuomet, kai partizaninio karo baigtis buvo aiški, o visuomenėje palaiapsniui atsirado susitaikymo su sovietine okupacija ženklų, moterys ir toliau siekė prisijungti prie likusių bendražygių. Karaliaus Mindaugo partizanų srityje tokia buvo Lokio rinktinės partizanė Valerija Streikutė-Piemenaitė, partizane tapusi 1951 m.

Ištyrus partizanų biografijas (žr. 2 pav.) nustatyta, kad 37 proc. moterų į partizanų gre-

³¹ Emilijos Lujanienės tardymo protokolas, 1953-04-07, in: *LJA*, f. K-1, ap. 58, b. 26572/3, l. 34.

2 pav. Partizanų įsitraukimo į ginkluotąją rezistenciją motyvai Karaliaus Mindaugo srityje

tas įstojo dėl to, kad jų šeimos nariai ir artimieji buvo partizanai, 11 proc. kovotojų artimųjų buvo partizanų rėmėjai, o 3 proc. moterų į partizanų gretas įtraukė jau aktyviai veikiantys partizanai. 9 proc. moterų įsitraukė savanoriškai. 37 proc. nagrinėtų biografijų neatskleidė galimų įsitraukimo motyvų.

Šio tyrimo metu susidūrėme su iššūkiu – ar remiantis faktine medžiaga galima įvardyti asmens motyvaciją? Motyvacinis moterų partizanų dėmuo išlieka labiau hipotetinis ir spėtinas nei išgrynintas empiriniais tyrimais. Kita vertus, pakanka faktinių duomenų, kad išvelgtume motyvų stoti į partizanų gretas daugiasluoksniškumą ir kompleksiskumą:

1951 m. rugsėjo 14 d. buvusi Medicinos fakulteto trečio kurso studentė, partizanė Jadvyga Žardinskaitė-Daktaras Dolitlis į tardytojo klausimą: „Kodėl jūs nusprendėte prisijungti prie taip vadinamų „partizanų“?“ atsakė: „Aš nenorėjau sovietų valdžios. Aš norėjau laisvos Lietuvos.“³²

1946 m. gegužės 10 d. pusės metų kūdikio mama Vanda Starukienė, kurios vyras Juozas Starukas buvo partizanas, į tardytojo klausimą: „Kas jus privertė pasirinkti šį nusikalstamą kelią?“ atsakė: „Aš pasirinkau šį nusikalstamą kelią tik todėl, kad labai mylėjau savo vyrą Juozą“³³.

1950 m. rugpjūčio 5 d. kolūkyje dirbanti partizanų rėmėja ryšininkė Ona Šepetytė į tardytojo klausimą: „Kodėl užmezgėte nusikalstamą ryšį su bandos vadu Petru Tupėnu?“ atsakė: „Man jis pasiūlė padėti ir aš sutikau. Jis prašė nepranešti MGB apie mūsų ryšį, nes apie tai vis vien sužinos, nes turi savų žmonių MGB Biržų aps. skyriuje.“³⁴

Tai tik keli moterų partizanavimo motyvus įvardijančių pavyzdžių, sutinkamų suimtųjų baudžiamosiose bylose. Šie partizanų atsakymai atskleidžia beveik visą motyvų spektrą, kodėl moterys jungėsi į partizaninį karą. Tai ir vertybinis motyvas, kai asmeninė ir šalies laisvė bei nepriklausomybė buvo laikoma vertybe, o šias vertybes pamynęs agresio-

³² Jadvygos Žardinskaitės tardymo protokolas, 1951-09-14, in: *LVA*, f. K-1, ap. 58, b. 201173/, t. 2, l. 189, 190, 193, 196.

³³ Vandos Starukienės tardymo protokolas, 1946-05-10, in: *LVA*, f. K-1, ap. 58, b. 29412/3, l. 46, 46 a. p., 50 a. p.

³⁴ Onos Šepetytės tardymo protokolas, 1950-08-05, in: *LVA*, f. K-1, ap. 58, b. 23559/3, l. 24, 26, 30.

rius sužadino apsisprendimą jas ginti ir priešintis okupantui, ir santuokos saitais grįstas sprendimas padėti partizanaujančiam sutuoktiniui, ir sunkiai apčiuopiamas motyvas, kai moterys dėl nepalankiai susiklosčiusių aplinkybių neturėjo galimybės atsisakyti jungtis į partizanų gretas.

Biografijos atskleidė, kad 12 proc. moterų apsisprendimą tapti partizanėmis lėmė politinis priešiškusmas sovietų okupaciniam režimui, ir tai galime įvardyti vidine motyvacija. Tuo tarpu tokių moterų, kurių pasirinkimą tapti partizanėmis lėmė išorinės aplinkybės: jų artimieji buvo tiesiogiai susiję su partizaniniu judėjimu, t. y. buvo partizanai arba rėmė kovotojus, buvo beveik pusė – 48 proc. Taigi šeiminiai saitai turėjo didesnę įtaką asmeniui Lietuvos moterų apsisprendimui tapti partizanėmis nei politinės ir pilietinės nuostatos. Giminytės veiksnį partizanavimui akcentuoja ir D. Noreika, pabrėždamas, kad socialinių tinklų tyrėjai giminytės ir šeiminius ryšius vadina *stipriaisiais*, o asmenų ryšiai organizacijoje įvardijami *silpnaisiais*³⁵.

Ištrauka iš E. Lujanienės 1953 m. liepos 4 d. tardymo protokolo:

1946 m. sausio 17 d. mūsų ūkį apsupo MVD kareiviai, rastas bunkeris ir gyvi suimti banditai. Tuo pat metu už pagalbą banditams areštuoti ir po to dešimčiai metų laisvės atėmimo nuteisti mano vyras Petras Lujanas ir jo tėvas Petras Lujanas³⁶.

Sovietų represinių struktūrų dokumentai iki galo neatskleidžia moterų partizanų tarpukario laikotarpiu galimai susiformavusių socialinių saitų tinklo, kurio įtaką partizaninėms kovoms įrodė istorikas D. Noreika. Dėl šios priežasties lieka neatsakyti klausimai: kiek socialinės pažintys galėjo turėti įtakos moterų apsisprendimui partizanauti ir ar moterys lygiai taip pat būtų pasitraukusios į mišką, jei ne artimųjų šeimos narių vyrų įsitraukimas į partizanines kovas ir represijų grėsmė?

Gausiausia tarpukario Lietuvos paramilitarinė organizacija, kuriai priklausė tiek vyrai, tiek moterys, buvo Šaulių sąjunga. 1940 m. jai priklausė apie 88 tūkst. narių, iš kurių 9522 buvo moterys³⁷. D. Noreikos empiriniai tyrimai atskleidė, kad jo tiriamuose partizaniniuose vienetuose šauliai sudarė 17,5 proc. visų partizanų³⁸. Skaičius neįspūdingas, tačiau autorius pabrėžia šaulių kokybinį vaidmenį, kurio šie skaičiai neatskleidžia.

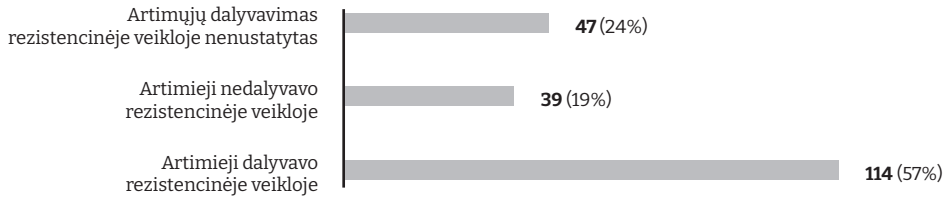
Šiame tyrimo etape nesiekėme tikslingai nustatyti moterų narystės Šaulių sąjungoje, bet žinodami bendrus skaičius ir statistinę tendenciją galime daryti prielaidą, kad šaulių moterų skaičius partizanų gretose buvo minimalus, tačiau ir čia silpnieji ryšiai turėjo kokybinį potencialą, kurį jiems suteikė karinių ir sanitarinių pagrindų žinios, įgytos Šaulių sąjungoje.

³⁵ D. Noreika, *op. cit.*, p. 80, 81.

³⁶ Emilijos Lujanienės tardymo protokolas, 1953-07-04, in: *LJA*, f. K-1, ap. 58, b. 26572/3, l. 36.

³⁷ Skirmantė Javaitytė, „Istorinė sąjunga Kaune: stereotipus keitusios moterys šaulės“, [online], in: <https://kaunas.kasvyksta.lt/2019/06/09/kultura/sauliu-moteru-veikla-laikinosios-sostines-laikotarpiu-foto/> (2023-10-06).

³⁸ D. Noreika, *op. cit.*, p. 145.

3 pav. Partizanų artimųjų įsitraukimas į ginkluotąją rezistenciją Karaliaus Mindaugo srityje

Išrašas iš šaulės Emilijos Ivanauskaitės-Lujanienės tarnybos lapo:

Nuo 1930 m. rugsėjo 11 d. buvo Lietuvos Šaulių Sąjungos narė³⁹.

Ištrauka iš Danutės Ivanauskaitės-Tabakienės atsiminimų:

Kaune, šaulių suvažiavime, ji buvo užėmusi pirmą vietą šaudymo varžybose⁴⁰.

E. Lujanienės pavyzdys sudaro prielaidas hipotezei, kad tai, kas vyrams buvo tipiška, moterims buvo išimtis. Tačiau šiai hipotezei patvirtinti ar paneigti būtini papildomi tyrimai.

Biografinių duomenų analizė atskleidė (žr. 3 pav.), kad 57 proc. Karaliaus Mindaugo srities partizanų artimųjų dalyvavo ginkluotose laisvės kovose, 19 proc. – nedalyvavo, o 24 proc. kovotojų artimųjų įsitraukimo į partizanų būrius nepavyko nustatyti.

Duomenys byloja, kad daugumos moterų dalyvavimas ginkluotoje rezistencijoje tiesiogiai susijęs su brolių, vyrų ar tėvų įsitraukimu į partizanines kovas. Šis artimųjų įsitraukimo rodiklis tiesiogiai koreliuoja su moterų įsitraukimo į partizanų gretas motyvacija: tikimybė, kad moteris įsitrauks į partizaninį judėjimą, buvo didesnė, jei jos šeima jau buvo tiesiogiai susijusi su partizaninėmis kovomis.

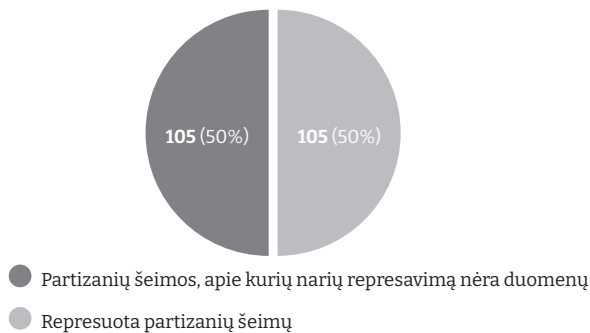
Lietuvos laisvės kovų dalyvių šeimų represavimas buvo tikslinė sovietinių valdžios struktūrų priemonė, siekiant tiek izoliuoti partizanus nuo tiesioginių kontaktų su savo artimaisiais (labai dažnu atveju – rėmėjais) ir tokiu būdu silpninti pačias kovas, tiek atgrasyti visuomenę nuo noro jungtis į partizanų gretas.

Išnagrinėtos biografijos liudija (žr. 4 pav.), kad 50 proc. partizanų šeimų buvo represuotos – jų artimiausi šeimos nariai buvo areštuoti arba ištremti.

Visgi negalima teigti, kad šeimų narių represavimą visada lėmė moterų įstojimas į partizanų gretas. Biografijos atskleidė, kad kai kurių jų šeimos buvo represuotos dar iki jų įsitraukimo į aktyvių kovotojų gretas. Šiais atvejais represijos tapdavo moterų įsitraukimo į partizanų gretas lemiamu motyvu. Šeimos, kurios išvengė tiesioginių sovietų represijų dėl artimųjų dalyvavimo partizaninėse kovose, taip pat patyrė nuolatinį nebylų sovietinės sistemos persekiojimą, menkinančią stigmatizaciją, vadinant šeimos narius bandito šeima.

³⁹ Šaulės Emilijos Ivanauskaitės tarnybos lapas, in: *Lietuvos centrinis valstybės archyvas* (toliau – LCVA), f. 561, ap. 21, b. 62, l. 3; Emilijos Ivanauskaitės pareiškimas stoti į Lietuvos Šaulių Sąjungą, in: *LCVA*, f. 561, ap. 22, b. 349, l. 1

⁴⁰ *Aukštaitijos partizanų prisiminimai*, t. 2, d. 2, sudarytojas Romas Kaunietis, Vilnius: Vaga, 2000, p. 661.

4 pav. Karaliaus Mindaugo srities partizanų represuoti šeimos nariai

Moterų tapimo partizanėmis analizė patvirtina K. Girniaus išvalgą, jog „teorija neteigia, kad tam tikromis aplinkybėmis visi eis mišką. Lieka vietos asmeniniam apsisprendimui ir charakterio broožams.“⁴¹ Tyrimas atskleidė, kad nėra vieno ar kelių visuotinai bendrų veiksmų, lėmusių moterų apsisprendimą tapti partizanėmis. Jų sprendimą įsijungti į ginkluotą rezistenciją lėmė priežasčių kompleksas.

Apsisprendimo kovoti veiksnys negali atsirasti socialiniame ir politiniame vakuume, o tik tokioje erdvėje, kur nepalankių Lietuvos valstybingumui geopolitinių procesų aki-vaizdoje susiformavę socialiniai saitai jau buvo sudarę prielaidas ir sąlygas asmenų apsisprendimui. Todėl galima teigti, kad Lietuvos moterų partizanų motyvacija tam tikra prasme yra tarpukario Lietuvos visuomenėje vykusių sociokultūrinių bei politinių procesų ir pačios visuomenės brandos atspindys.

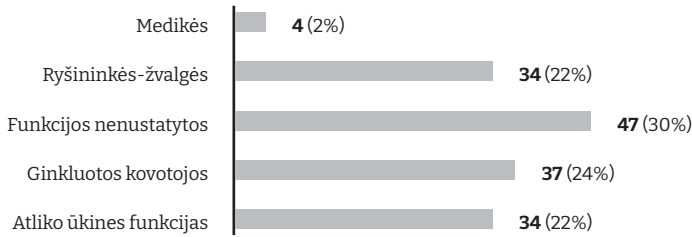
II. Socialinis pjūvis: funkcijos, socialinė kilmė, išsilavinimas ir amžius

Tyrimo ypatingas dėmesys teko partizanų atliekamų funkcijų ir socialinio pjūvio analizei.

Karaliaus Mindaugo srities moterų partizanų atliekamų funkcijų duomenys (žr. 5 pav.) atskleidė, kad 24 proc. moterų turėjo ginklus ir buvo pasiruošusios dalyvauti arba dalyvavo ginkluotuose veiksmuose, 28 proc. atliko ūkines funkcijas, 22 proc. – žvalgybines ir ryšininkų funkcijas ir 2 proc. moterų buvo susijusios su karo medikų veikla. Informacijos apie 34 proc. kovotojų funkcijas neradome, ir tai sietina su tuo, kad istoriniuose bei archyvuose šaltiniuose faktografinės informacijos apie konkrečias eilines partizanes yra kiekybiškai mažiau nei apie žymesnes ir partizaninio karo kontekste ryškiau pasižymėjusias moteris.

Atlikta biografinė analizė išryškino, kad partizanaudamos moterys atlikdavo plataus spektro funkcijas. Daugiausia tai buvo ūkinė veikla: maisto gamyba, drabužių taisymas ir skalbimas, tačiau jos taip pat dalyvaudavo ir kovinėse partizaninėse operacijose.

⁴¹ Kęstutis Girnius, *op. cit.*, p. 117–118.

5 pav. Karaliaus Mindaugo srities partizanų pasiskirstymas pagal veiklos funkcijas

Ištrauka iš E. Lujanienės 1953 m. balandžio 7 d. tardymo protokolo:

Kai buvau Giedriko gaujoje ginklo neturėjau. 1949 m. gegužės mėnesį aš perėjau į Krivicko gaują, jis man davė automatą PPS, kuris iki to priklausė nukautam banditui Povilui Tylukui. Be to, 1952 m. vasarą Jonas Krivickas davė man užsienietišką pistoletą ir 7 šovinius. Nurodyti ginklai buvo paimti MVD organams mane suimant⁴².

Moteryų veiklų analizė byloja ir tai, kad to meto Lietuvoje vyraujantis patriarchalinis šeimos modelis, kai už šeimos ūkio namų ruošos darbus buvo išimtinai atsakinga moteris, buvo perkeltas ir į mišką. Pirmiausia iš moters partizanės buvo tikimasi, kad ji atliks pagalbines ūkines funkcijas. Partizanas Robertas Indrikas džiaugėsi moterų buvimu bunkeryje: „Viduje buvo švaru, kadangi moteriškos rankos nuolatos palaikydavo tvarką ir švarą.“⁴³

Ištrauka iš E. Lujanienės 1953 m. balandžio 8 d. tardymo protokolo:

Giedrikas liepė mums moterims pasitraukti toliau į mišką ir po mūsų nuėjimo visiems banditams suteikė slapyvardžius, išskyrus moteris⁴⁴.

Net ketvirtadalis Karaliaus Mindaugo srities partizanų buvo ginkluotos, tačiau vyrai partizanai atsargiai (kartais ironiškai) žiūrėjo į ginkluotą moterį. Jie sugalvodavo įvairiausių moterų partizanų taiklumo ir šaudymo gebėjimų išbandymų, kurie neretai turėdavo ir komišką elementų. Vytauto apygardos Lokio rinktinės partizanė Leokadija Krapaitė atsimena pasižodžiavimą su Juozu Streikumi-Stumbru:

Kartą mes su Streikumi susiginčijome, jis sako: „Kam tau ginklas? Bobai galima ir šikną atstatyt, vis tiek nepataikys...“ Aš šautuvą užsitačiau, sakau: „Statyk.“ Tai jis prie medžio nedidelį popieriuką prikabino ir sako: „Šauk!“ Aš beveik ir nesitaikiau, tiesiai tan popieriukan ir įsmigo kulka. Tada Streikus nuleido galvą ir nuo to karto manęs jau nebeužgauliojo⁴⁵.

Vyčio apygardos Petraičio būrio partizanė Benedikta Viščiūtė-Vėtra gavo belgišką karabiną priėmusi priesaiką:

Nusivedė mane po to į kaimą. Toks didžiulis ilgas namas. Atidarė visas duris, kamaroje ant sienos pakabino taikinį, o mane su karabinu pastatė kitame gryčios gale ir liepė šaut. Vieną kartą

⁴² Emilijos Lujanienės tardymo protokolas, 1953-04-07, in: *LJA*, f. K-1, ap. 58, b. 26572/3, l. 25–26.

⁴³ *Aukštaitijos partizanų prisiminimai*, t. 1, sudarytojas Romas Kaunietis, Vilnius: Vaga, 1996, p. 677.

⁴⁴ Emilijos Lujanienės tardymo protokolas, 1953-04-08, in: *LJA*, f. K-1, ap. 58, b. 26572/3, l. 53.

⁴⁵ *Laisvės kovotojų prisiminimai*, t. 8, sudarytojas Romas Kaunietis, Vilnius: Margi raštai, 2014, p. 143.

iššoviau, pataikiau į taikinį, Petraitis pagyrė, kad taikliai šaudau. Taip tas belgiškas karabinas tapo mano artimiausiu draugu⁴⁶.

Visgi tas *artimiausias draugas* lemiamu momentu partizanes išduodavo. Bendra partizanų ginkluotės būklė, ypač partizaninio karo antroje pusėje, buvo itin liūdna. Dėl netinkamų laikymo sąlygų ginklai pradėjo rūdyti, trūko šovinių. Jadvyga Žardinskaitė suėmimo metu bandė šaudyti net iš dviejų ginklų: pistoleto kulkosvaizdžio ir pistoleto. Partizanė tardytojui pripažino, kad per karinę operaciją atsišaudžiusi į kareivius iš automato, kuris labai greitai užstrigo ir nebeveikė. Iš pistoleto tesugebėjo išauti tik kartą ir šis taip pat nebeveikė⁴⁷.

Po aprašomos suėmimo operacijos pradėjus daugiau kaip keturiasdešimt metų Jadvyga ryškiai atsiminė šį epizodą:

Per paskutines kautynes bandžiau šauti, traukiu, traukiu, ir nė vienos serijos. Kada mane suėmė ir atėmė tą automatą, rusas, pasižiūrėjęs į jį, tik palingavo galva: „*Vajaka, ty vajaka...*“ (liet. kovotoja, tu kovotoja)⁴⁸.

Kita vertus, buvo moterų, kurios sugebėdavo išsikovoti ir vadovaujančias pozicijas vyriškuose partizanų būriuose. Partizanė Uršulė Vildžiūnienė (g. 1895) kovotojos kelią pradėjo 1944 m. Ji suformavo partizanų būrį, veikusį Kupiškio krašte, jam vadovavo ir žuvo per kautynes 1947 m. balandžio 18 d. Kupiškio krašte⁴⁹. Taigi moteris trejus metus vadovavo partizanų būriui ir jo veikimo apylinkėse priiminėjo sprendimus dėl kovos veiksmų, rekvizicijų ar naujų narių priėmimo. Sovietų valdžios dokumentuose Uršulė buvo įvardyta ideologizuotai – *bandite*. Agresoriaus akyse ji buvo prilyginta partizanams. Bendraamžių prisiminimai atskleidžia ir ne visai partizaniškus U. Vildžiūnienės veiklos aspektus. Savo laiku jos ieškojo ne tik kareiviai, bet ir patys partizanai, kurie Vidžiūnienę buvo „užspaudę“. [...] jai sakė: „Baik, negadink mūsų vardo!“⁵⁰

Didžiosios Kovos apygardoje veikė išimtinai moterų partizanų ryšininkių kuopa, vadovaujama Aldonos Sipavičiūtės-Velnio Išperos⁵¹. Iš viso kuopos sąrašė įrašytos 37 partizanės. Kuopa suskirstyta į keturis būrius: Karklynų Pelėdų, Vaidilutės, Erikos ir Pašvaistės⁵². Kuopos narės turėjo slapyvardžius, gaudavo užduotis, buvo įtrauktos į apygardos kovotojų sąrašus ir buvo laikomos lygiavertėmis partizanėmis. Šioje apygardoje 1945 m. vasarą taip pat buvo suburta merginų paramedikių grupė „Aušra“, o jai priklausančios narės buvo apmokytos teikti partizanams medicinos pagalbą⁵³.

⁴⁶ *Aukštaitijos partizanų prisiminimai*, t. 3, sudarytojas Romas Kaunietis, Vilnius: Margi raštai, p. 127.

⁴⁷ Jadvygos Žardinskaitės tardymo protokolas, in: *LVA*, f. K-1, ap. 58, b. 20117/3, t. 1, l. 196.

⁴⁸ *Aukštaitijos partizanų prisiminimai*, t. 1, p. 298.

⁴⁹ Aktas apie čekistinės-karinės operacijos rezultatus, in: *LVA*, f. K-1, ap. 58, b. 6451/3, l. 81.

⁵⁰ *Ibid.*, p. 81.

⁵¹ Pažyma apie Aldonos Sipavičiūtės veiklą, in: *LVA*, f. K-1, ap. 58, b. P-15370, l. 296.

⁵² Partizanų-ryšininkių sąrašas, in: *LVA*, f. K-1, ap. 58, b. P-15370, l. 283–283 a. p.

⁵³ Elenos Pociūnaitės tardymo protokolas, in: *LVA*, f. K-1, ap. 58, b. 34940/3, l. 14, 28.

Partizanai išmoningai kvietė moteris dalyvauti kovoje prieš okupantus nuo pat ginkluotos kovos pradžios. Herojiniai literatūros personažai atgimė netikėčiausiuose vaidmenyse. 1945 m. gegužės mėn. Lietuvos laisvės armijos atsišaukime sakoma: „Kilnioji lietuve, jei tavo gyslose teka Gražinos kraujas, tu kilk į didįjį darbą už tautos garbę Laisvą Lietuvą!“⁵⁴ Apeliuodami į moteris, partizanai naudojami tautiniu karžygės Gražinos vaizdiniu⁵⁵, emocionaliai artimu tarpukario visuomenei.

Tautybės faktorius kreipiantis į Lietuvos moteris dėl pagalbos partizaninėse kovose nebuvo akcentuojamas. Svarbiausia buvo – „aiškus lietuviškas nusistatymas“. Biržų krašte Petro Tupėno būryje partizanavo 1927 m. Leningrade gimusi rusų tautybės mergina Tamara Michailova. Bendrame Lietuvos partizanų karo kontekste tai itin retas, tikėtina, kad tai ir vienietinis atvejis, kai partizane tapo nevietinė rusų tautybės moteris.

Tamara Michailova buvo baigusi septynias klases, jos tėvas inžinierius mirė Leningrado blokados metu nuo bado. 1943 m. Tamarą ir jos tetą vokiečiai išvežė darbams į Lietuvą. Ji dirbo pas Biržų krašto ūkininką, kur ir susipažino su vietiniu lietuviu Jonu Aukštikalniu. Tarp jaunuolių užsimezgė abipusė simpatija ir jie pradėjo draugauti. 1944 m. vasarą, į Lietuvą grįžus sovietams, Jonui Aukštikalniui grėsė mobilizaciją į Raudonąją armiją. Jonas pasitraukė iš namų ir kaip daugelis bendraamžių ėmė slapstytis, o vėliau įstojo į besiformuojančius partizanų būrius. Netrukus prie jo prisijungė ir Tamara⁵⁶.

Įstojusi į partizanų gretas Tamara atliko įprastines ūkines funkcijas – ruošė maistą, skalbė drabužius, taip pat turėjo ginklą. Jos partizanavimas nebuvo kažkuo išskirtinis. Šioje situacijoje įdomu ne tai, kad moteris partizanė buvo rusų tautybės, o pačių represinių struktūrų požiūris į faktą, kad „tikra“ rusė kovojo sovietinės valdžios prieš pusėje. 1946 m. gruodžio mėn. T. Michailova buvo areštuota ir jos baudžiamojoje byloje esančiame nutarime dėl kaltinimų pateikimo rašoma, kad Tamara „būdama priešiška nusiteikusi sovietų valdžios atžvilgiu pasirinko sovietinės liaudies priešų kelią ir tapo savo sovietinės Tėvynės išdavike. Siekdama savo beprotiškų (rus. *бредовых*) tikslų ji su ginklu įstojo į ginkluotą vokiečių–lietuvių būrį, kad vykdytų ginkluotą kovą prieš sovietų valdžią.“⁵⁷ Kartu su T. Michailova suimta lietuvė partizanė Ona Vaškaitė nebuvo tiesmukai kaltinama „savo sovietinės tėvynės išdavimu“. Antisovietinės lietuvių nuotaikos buvo tarsi savaime suprantamos, lietuviai buvo laikomi sovietų valdžios priešais, bet suasmeninti *sovietinės tėvynės išdavikų* epitetai jiems nebuvo tiesiogiai adresuojami.

Moteryų partizanavimo klausimas atsispindi ir gausiuose dokumentuose, parengtuose

⁵⁴ LLA Vanagų apylinkės štabo atsišaukimas, 1945-05-20, in: *LVA*, f. K-5, ap. 1, b. 27, l. 2.

⁵⁵ „Gražina“ – epinė Adomo Mickevičiaus poema, išleista 1823 m. lenkų kalba Vilniuje. Joje pasakojama apie mitinę Lietuvos kunigaikščio Liutauro žmoną Gražiną, didvyriškai žūstančią kovoje prieš kryžiuočius. Pagal šią poemą 1933 m. kompozitorius Jurgis Karnavičius sukūrė operą „Gražina“.

⁵⁶ T. Michailova 1944 m. pabaigoje su teta išvyko į Rusiją, tačiau labai greitai apsigalvojo ir grįžo į Biržus.

⁵⁷ Nutarimas dėl kaltinimų pateikimo Tamarai Michailovai, 1946-12-23, in: *LVA*, f. K-1, ap. 58, b. 10008/3, l. 51.

vyrų partizanų. Partizanų vadovybė siekė apibrėžti ir sunorminti moterų buvimą būriuose. Dažnu atveju požiūris į moterį partizanę priklausydavo nuo konkretaus būrio vado ar platesnio vadovybės rato požiūrio į moteris apskritai.

Anksčiausiai datuojami žinomi partizanų dokumentai, reglamentuojantys moterų buvimą partizanų gretose, buvo parengti Šiaurės rytų Lietuvos partizanų srities teritorijoje.

1945 m. pavasarį Lietuvos partizanų Sakalo rinktinės štabo viršininkas parengė dvi instrukcijas, susijusias su moterų išitraukimu į partizaninį karą. Pirmoji buvo skirta Lietuvos moterų partizanų veiklai tvarkyti. Pagrindinė instrukcijos mintis atsispindėjo 9 punkte, kuriame buvo teigiama, kad „Lietuvos moterys Partizanės, tai „akys ir ausys“ kovoje prieš bolševizmą.“ Antroji instrukcija apibrėžė Lietuvos moterų partizanų ryšininčių būrių organizavimą. Dokumente įvardytas Lietuvos moterų partizanų būrių tikslas: „padėti L. [Lietuvos] Partizanų vyrų kariams jų aktyvioje kovoje bei pasyvioje pasipriešinimo tarnyboje prieš visus lietuvių tautos priešus“. Instrukcijos autoriai pabrėžė, kad „Į L. M. P. [Lietuvos moterų partizanų] būrius gali stoti visos Lietuvos moterys bei mergaitės, aiškiai lietuviško nusistatymo“⁵⁸. Taigi jau vieni pirmųjų partizanų dokumentų byloja apie visos Lietuvos visuomenės išitraukimą į partizanines kovas. Vyrų išėjimas su ginklu ginti savo valstybės buvo savaime suprantamas, tuo tarpu Lietuvos moterims partizaninis karas suteikė pirmąją istorinę galimybę masiškai dalyvauti ginkluotoje rezistencijoje ir konkrečiais veiksmais reaguoti į savos valstybės likimą.

1945 m. birželio mėn. LSSR NKGB skyrius demaskavo ir sunaikino Lietuvos partizanų sąjungos štabą. Operacijos metu rasti dokumentai apie visuotinį moterų įtraukimą į partizaninę rezistenciją privertė sovietų valdžią imtis kontrpriemonių ir išleisti tikslingai kovai su moterimis partizanėmis skirtą dokumentą⁵⁹. Moterų, kaltinamų ryšiais su partizanais ir išitraukimu į antisovietinį pogrindį, verbavimas turėjo tapti esminiu postūmiu siekiant išardyti moterų dalyvių tinklus ir taip atgrasyti nuo išitraukimo į partizanines kovas.

Aukščiausia partizanų vadovybė taip pat nagrinėjo moterų padėtį partizanų būriuose. Visgi „moterų klausimą“ ėmė norminti tik 1949 m. Lietuvos laisvės kovų sąjūdžio Taryba 1949 m. vasario mėnesį vykusiame posėdyje nutarė, kad „moteris priimti į partizanų būrius vengti; dėl dalyvavimo sąjūdyje prieš persekiojamoms moterims teikti visokeriopą pagalbą, sudarant joms legalaus gyvenimo sąlygas; į partizanes priimtas moteris visais atžvilgiais /apginklavimo, mokymo tarnybų ir kt./ traktuoti lygiai kaip ir partizanus vyrus.“⁶⁰ Partizanų vadovybė moterų įsijungimą į ginkluotą laisvės kovotojų gretas vertino

⁵⁸ Lietuvos moterų partizanų veikimui tvarkyti instrukcija Nr. 1 ir Nr. 2, in: *LVA*, f. K-21, ap. 1, b. 52, l. 49.

⁵⁹ SSRS vidaus reikalų liaudies komisaro pavaduotojo Apolonovo raštas visiems LSSR NKVD-NKGB operatyvinių sektorių viršininkams, 1945-07-16, in: *LVA*, f. K-21, ap. 1, b. 22, l. 23.

⁶⁰ Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Tarybos posėdžio protokolas, 1949 m. vasario mėn. 11–17 d., in: *Laisvės kovos 1941–1953 metais: dokumentų rinkinys*, sudarytojai Dalia Kuodytė, Algis Kašėta, Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 1996, p. 303.

kaip kraštutinę priemonę. Tačiau tapusios kombatantėmis moterys lygiaverčiai atliko visus partizanų vadovybės nurodymus ir priskirtas funkcijas. Jos apėmė tiek karines ir kovinio pobūdžio užduotis, tiek ir ūkinę veiklą.

Partizaninės kovos sąlygos lėmė tuo metu vyravusio patriarchalinio modelio nuostatų slinktis, kai į moteris kovotojas nebebuvo žiūrima vien tik kaip į „šeimos židinio saugotojas“. Jos tapo lygiavertėmis partizanų vyrų bendražygėmis. Žūstant kovotojams vyrams, kai kur juos bandyta pakeisti kovotojomis moterims⁶¹. Ir nors per visą partizaninį karą visa tai išliko išimtimis, o ne bendra tendencija, tačiau būtent laisvės kovų laikotarpiu konservatyvioje ir sąlyginai izoliuotoje Lietuvos visuomenės sąmonėje įvyko nebylus ir tik iš istorinės perspektyvos pastebimas lūžis, kai suvokta, kad, Lietuvai dramatiškų istorinių įvykių akivaizdoje praradus valstybingumą, pareigą priešintis okupantui turi didžioji Lietuvos gyventojų dalis, nepriklausomai nuo jų socialinės kilmės, lyties ir amžiaus⁶².

Moteryų partizanų pasiskirstymo pagal amžių statistinė analizė (žr. 6 pav.) atskleidžia, kad 72 proc. partizaniniame kare dalyvavusių partizanų gimė po 1918 m., o iki 1918 m. gimė 11 proc. ginkluotų kovotojų. Vyriausia šios srities kovotoja buvo Uršulė Vildžiūnienė, gimusi 1895 m., o viena iš jauniausių – Valerija Streikutė-Piemenaitė, gimusi 1936 m. ir į partizanų gretas įstojusį 1951 m., kai jai tebuvo 15 metų. Ji partizanavo brolio Juozo Streikaus-Stumbro būryje. 1956 m., gavusi vadų leidimą, legalizavosi.

Partizanų amžius byloja, kad didžioji dalis laisvės kovų dalyvių gimė, augo ir brendo nepriklausomoje Lietuvoje. Jų pilietines vertybes suformavo tautiškai orientuota tarpukario švietimo sistema. Ši nepriklausomybės karta užaugo ant šapokinės istorijos naratyvo pamatų, kuris, nepaisant romantizmo apraiškų, sugebėjo per sąlyginai trumpą laiką įtvirtinti lietuvių visuomenėje nepriklausomybės, kaip vertybės, suvokimą⁶³.

Išrašas iš E. Lujanienės gimimo metrikos įrašo:

Emilija Lujanienė (mergautinė pavardė – Ivanauskaitė), g. 1910 m. rugsėjo 5 d. Šiaulių aps. Klovainių vls. Siečių k. ūkininkų Kazimiero ir Onos (mergautinė pavardė – Kareivytė) Ivanauskų šeimoje⁶⁴. Į rezistencinę veiklą įsitraukė būdama 35 m.

Partizanų socialinės kilmės lentelėje (žr. 7 pav.) dominuoja iš vidutinių ūkininkų šeimų kilusios moterys.

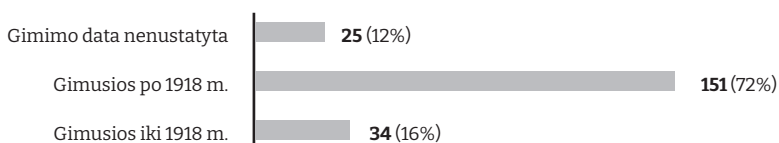
Lietuvoje tiek tarpukariu, tiek po karo dominavo agrarinė visuomenė. 1945 m. duome-

⁶¹ 1952 m. Pietų srities vadas Sergijus Staniškis-Viltis paskyrė Dešinio tėvūnijos vade Antaniną Kurtinytę-Liepą, jos pavaduotoja Moniką Marčiulynaitę-Nykštuką, eilinė partizanė buvo Regina Jančiauskaitė-Pempė. Srities vadas pasakė, kad jos turi užimti žuvusių partizanų vietą. Šios kovotojos suimtos 1952–1953 m.

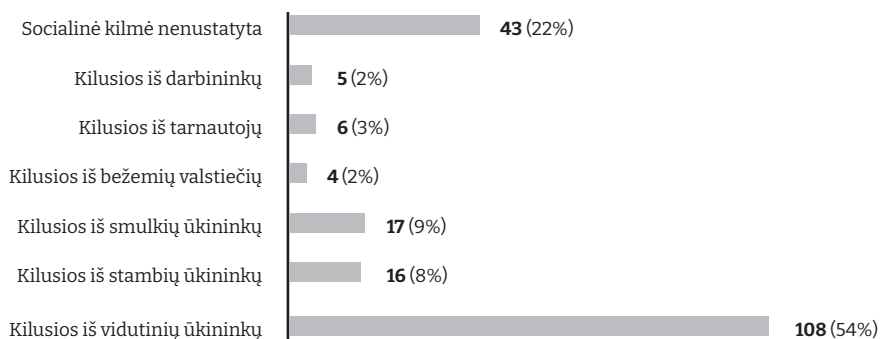
⁶² R. Staveckaitė-Notari, *op. cit.*

⁶³ *Ibid.*

⁶⁴ Emilijos Ivanauskaitės gimimo metrikos įrašas, in: *Lietuvos valstybės istorijos archyvas* (toliau – LVIA), f. 1412, ap. 1, b. 1, l. 14.

6 pav. Karaliaus Mindaugo srities partizanų amžius

7 pav. Karaliaus Mindaugo srities partizanų socialinė kilmė

nimis, net 85 proc. Lietuvos gyventojų gyveno kaimiškose vietovėse⁶⁵. Pokarinis partizaninis pasipriešinimas buvo kaimo karas su okupantu. Kita vertus, jei tai buvo kaimo karas, tai faktiškai reiškė ir visos Lietuvos karą. Inteligentijos atstovų partizanų būriuose buvo nedaug, nors jų intelektualinis indėlis į partizanines kovas yra nepaneigiamas ir neproporcingai didelis, palyginti su bendru išsilavinusių asmenų skaičiumi partizanų gretose.

Ne paslaptis, kad patys partizanai spaudoje bei atsiminimuose dažnai rašydavo apie šį „nepatogų“ partizaninių kovų skaudulį. Štai 1949 m. Lietuvos laisvės kovų sąjūdžio leidinyje „Prie rymančio Rūpintojėlio“ rašoma: „Kas gi sudaro tuos didvyriškus laisvės kovotojų būrius? – Pilkų Lietuvos dirvonų artojo sūnūs, plonų drobių audėjų dukros ir tik vienas kitas mokytojas, karininkas, studentas. Kurgi didžioji tautos elito-inteligentijos dalis? [...] Su dideliu liūdesiu tenka konstatuoti, kad didelė dalis mūsų inteligentijos laikėsi nuošaliai nuo tautos vedamos išsilaisvinimo kovos.“⁶⁶

Ištyrinėtos biografijos atskleidė, kad daugiau nei pusė (54 proc.) partizanų buvo kilusios iš vidutinių ūkininkų, 8 proc. moterų atstovavo stambiems ūkininkams, 9 proc. – smulkiems ūkininkams, o 2 proc. kovotųjų buvo kilusios iš bežemių valstiečių šeimų. Iš darbininkų kilusios 2 proc., o iš tarnautojų ir tarnautojų – 3 proc. partizanų. 22 proc. kovotojų socialinės kilmės nepavyko nustatyti.

⁶⁵ Saulis Vaitekūnas, „Lietuvos gyventojai sovietinės okupacijos metais (1944–1990)“, [online], in: <https://www.vle.lt/straipsnis/lietuvos-gyventojai-sovietines-okupacijos-metais-1944-1990/> (2022-10-06).

⁶⁶ *Partizanai apie pasaulį, politiką ir save: 1944–1956 m. partizanų spaudos publikacijos*, sudarytoja Nijolė Gaškaitė-Žemaitienė, Vilnius: LGGRTC, 1998, p. 360.

Išrašas iš E. Ivanauskaitės-Lujanienės pareiškimo dėl priėmimo į Lietuvos šaulių sąjungą:

Tėvas turėjo 6 ha žemės⁶⁷.

Išrašas iš 1927 m. rinkikų sąrašo:

Petras Lujanas [E. Lujanienės uošvis] 1927 m. Biržų aps. Biržų vls. Lujanų k. valdė 34 ha. ūkį⁶⁸.

Apibendrinus išryškėja, kad 75 proc. moterų kovotojų, kurių socialinę kilmę nustatėme, buvo kilusios iš ūkininkų. Statistiniai skaičiai taip pat indikuoja hipotetines prielaidas, kodėl būtent didžioji dalis partizanų buvo kilusios iš vidutinių ūkininkų, t. y. priklausė Lietuvos Respublikos gyvavimo laikotarpiu besiformuojančiai viduriniajai klasei. Istorikas D. Noreika pastebi, kad tarpukario laikotarpiu Lietuvoje įvykdyta žemės ūkio reforma sukūrė platų gyventojų sluoksnį, kuriems Lietuvos nepriklausomybė buvo ne vien abstrakcija, bet ir objektyviais pokyčiais apibūdinama realybė⁶⁹. Lietuvos valstybingumo praradimas ir sovietų vykdoma socialinė ir ekonominė politika – privačios nuosavybės panaikinimas ir kolūkių steigimas – šiems žmonėms buvo ne tik nepalankiai susiklosčiusių geopolitinių realiųjų pasekmė, bet svarbiausia – asmeninių pastangų dėka užgyvento nuosavo turto (dažniausiai tai būdavo turimas žemės ūkis) nusavinimas. Tarpukariu Lietuvoje vyravo vidutinio dydžio ūkiai⁷⁰, taigi nuo šios sovietų politikos labiausiai nukentėjo vidutiniai ūkininkai, kurių tarpukario Lietuvoje buvo daugiausia. Drastiški jų asmeninio ir ekonominio gyvenimo pokyčiai lėmė bekompromisį nusistatymą ir priešišumą sovietų valdžiai.

1918 m. paskelbusi nepriklausomybę Lietuva susirūpino savo krašto raštingumu, kuris, palyginti su kitomis Europos valstybėmis, buvo labai žemas. 1923 m. Lietuvos gyventojų surašymo duomenimis, beveik 56 proc. Lietuvos gyventojų buvo raštingi arba pusiau raštingi (mokėjo tik skaityti), taigi net 40 proc. nemokėjo nei skaityti, nei rašyti. Tarp moterų raštingų ar pusiau raštingų buvo 55 proc. Panašus procentas buvo ir tarp vyrų⁷¹.

Partizanų išsilavinimo duomenys (žr. 8 pav.) byloja, kad 35 proc. būsimų partizanų buvo baigusios keturias pradžios mokyklos klases. Tai buvo privalomas išsimokslinimo minimumas, numatytas tarpukario Lietuvos švietimo sistemoje. Vidurinį mokslą baigė 10 proc., o aukštąjį – 4 proc. moterų. Tarp partizanų buvo 3 proc. mažaraščių. 47 proc. partizanų išsilavinimo nepavyko nustatyti, tačiau, atsižvelgiant į bendras tarpukario švietimo tendencijas ir surinktus empirinius duomenis, galima teigti, kad į šią statistškai nea-

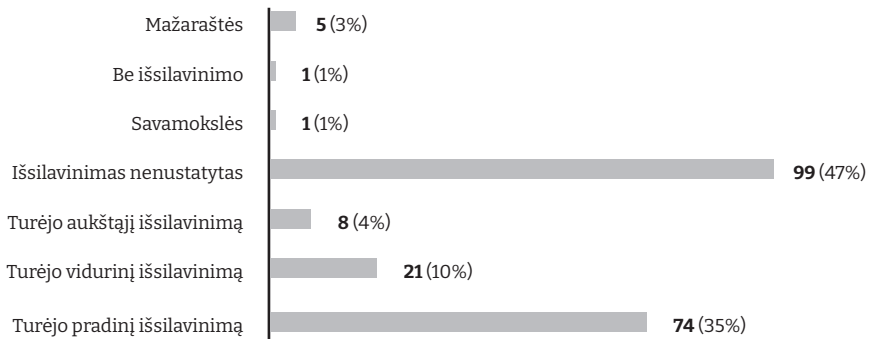
⁶⁷ Emilijos Ivanauskaitės pareiškimas dėl priėmimo į Lietuvos šaulių sąjungą, 1929-10-15, in: LCVA, f. 561, ap. 22, b. 349, l. 1.

⁶⁸ Biržų aps. Biržų vlsč. Šleideriškių seniūnijos rinkikų sąrašas, in: LCVA, f. 1357, ap. 12, b. 73, l. 34 a. p.

⁶⁹ D. Noreika, *op. cit.*, p. 11.

⁷⁰ A. Stalgienė, „Ūkio dydžio problema tarpukario Lietuvoje“, [online], in: <https://www.manoukis.lt/mano-ukis-zurnalas/2014/05/ukio-dydzio-problema-tarpukario-lietuvoje/> (2022-10-15).

⁷¹ *Lietuvos gyventojai. Pirmojo 1923 m. rugsėjo 17 d. visuotinio gyventojų surašymo duomenys*, Kaunas, 1925, p. XLVIII.

8 pav. Karaliaus Mindaugo srities partizanų išsilavinimas

pibrėžtą dalį patekusios moterys taip pat buvo įgijusios tik pradinį išsilavinimą. Daugeliui ūkininkų vaikų gyvenimo kelias buvo susijęs su darbu nuosavame ūkyje, pradžios mokykla buvo vienintelė švietimo institucija, kurioje įgytų žinių pakako praktiniam gyvenimui.

Gilinantį į Šiaurės rytų Lietuvos srities partizanų moterų išsilavinimą pastebima, kad ši sritis apėmė tas Lietuvos apskritis, kuriose tarpukariu gyveno ir raštingiausi, ir mažiausiai raštingi Lietuvos gyventojai. Štai Biržų–Pasvalio apskrityse, Panevėžio mieste bei Ukmergėje gyventojų neraštingumas siekė maždaug 30–35 proc., o Zarasų ir Rokiškio apskrityse neraštingumas svyravo nuo 40 iki 50 proc.⁷².

Ištrauka iš Roberto Indriko atsiminimų:

Bunkery, būdavo, Emilija sėdi ir rašo. Rašo, kuria ir vis tariasi su Jonu Krivicku, kaip čia geriau parašius, kokius žodžius parinkus. [...] Nors Emilija Lujanienė buvo bemokslė, bet ji labai norėjo kurti eilėraščius, tiesiog pavydėjo Broniaus Krivicko talento. Ir kartais sėdėdama ant kelmo girioje, automatą pasidėjusi šalia, rašė, kūrė eiles:

Prie palinkusio smūtkelio

[...] Palengvink, Dieve, mano vargą,
Priduok nelaimėj man jėgos,
Kad būč kantri ir ištverminga
Pakelti ginklą visados.
Nors mano – moters – silpnos rankos,
Bet ginklą laiko jos tvirtai...⁷³

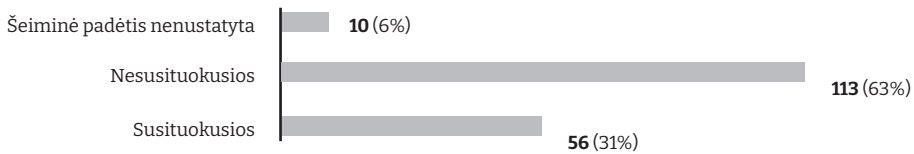
III. Šeiminė padėtis

Labai svarbus partizanų biografijų tyrimo aspektas yra šeiminė padėtis.

Nagrinėjami partizanų šeiminės padėties rodikliai (žr. 9 pav.) išryškina tiesioginį ryšį su moterų partizanų motyvacija. Tyrimas atskleidė, kad 31 proc. moterų kovotojų buvo susituokusios. Ištekėjusios moterys stėjo į partizanų gretas, sekdamos paskui savo vyrus. Vy-

⁷² *Ibid.*

⁷³ *Aukštaitijos partizanų prisiminimai*, t. 2, d. 2, p. 665, 668.

9 pav. Šeiminė Karaliaus Mindaugo srities partizanų padėtis

čio apygardos partizanas Pranas Dirsė-Kraštelis pastebi, kad „ne per daug malonus dalykas moterims partizanauti su vyrais miškuose, bet jos visos buvo pasišventusios savo vyrams“⁷⁴.

D. Noreikos tyrimas taip pat atskleidžia, kad šeima nebuvo kliūtis pasirinkti partizano kelią. Vyrams (ypač paskelbus amnestiją) šeima galėjo būti tiek pasitraukimo iš partizanų gretų, tiek pasilikimo jose faktorius. Visgi dažniau vyrai teikė pirmenybę ne šeimai, o kovoms už Lietuvos nepriklausomybę, nes dalis jų jau buvo netekę šeimų iki amnestijos paskelbimo⁷⁵. Autorius daro išvadą, kad represuotos šeimos ir noras atkeršyti už jas galėjo būti lemiamas motyvas pasilikti su partizanais ir nepasiduoti⁷⁶.

Ištirtos moterų biografijos liudija, kad didžioji jų dalis (63 proc.) – nesusituokusios merginos. Šią aplinkybę, diskredituojant partizaninio karo moralinį veidą, siekė išnaudoti represinės sovietų struktūros. Okupantų parengtose moterų partizanų ar ryšininkų charakteristikose, kaltinamosiose išvadose bei kituose operatyviniuose dokumentuose prie sąvokos *бандитка* (liet. banditė) dažnai sutinkami papildymai *любовница бандита* (liet. bandito meilužė) arba *состояла в интимной связи с бандитом* (liet. palaikė intymius santykius su banditu).

Apibūdindami moteris, partizaninio karo dalyves, čekistai sąmoningai vartojo stigmatizuojančią terminologiją ir *a priori* indikuojančią asmens amoralumą. Ši per visą partizaninį karą besitęsusi moterų diskreditavimo kampanija buvo tikslingai adresuota partizanines kovas remiančiai visuomenės daliai, siekiant sumažinti partizanamis gyvybiškai svarbią tiek fizinę, tiek moralinę visuomenės paramą. Teisybės dėlei reiktų paminėti, kad ir partizanų rašytiniame palikime sutinkame ne vieną atvejį (tik jų objektu tampa sovietų valdžiai simpatizuojančios moterys), kai partizanai itin išraiškingai pasako savo nuomonę apie su okupantais bendravusias moteris, jas vadindami paleistuvėmis, moraliai puolušiomis *katiušomis*⁷⁷.

Sovietų „susirūpinimas“ moraliniu Lietuvos moterų veidu buvo hipokritiškas. Partizanų dokumentai bei įvykių amžininkų atsiminimai pateikia kitokį vaizdinį nei aptinkamą sovietiniame diskurse. Net ir partizaninio karo sąlygomis laisvės kovotojai – tiek moterys,

⁷⁴ Aukštaitijos partizanų prisiminimai, t. 2, d. 1, sudarytojas Romas Kaunietis, Vilnius: Vaga, 1998, p. 340.

⁷⁵ D. Noreika, *op. cit.*, p. 290.

⁷⁶ *Ibid.*, p. 291.

⁷⁷ E. Kripienė, *Vyrų...*, p. 84–85.

tieki vyrai – siekė tęsti taikos sąlygomis įprastas šeimos instituto formavimo tradicijas. Partizanai ir partizanės slapta tuokėsi bažnyčiose, kovos draugų akivaizdoje, bažnytinės santuokos įforminimą atidėdami tiems laikams, „kai bus pasiekta pergalė“.

Charizmatiška tragiško likimo partizanų sutuoktinių pora Joana Railaitė-Neringa ir Antanas Slučka-Šarūnas susituokė 1947 m., kai Antanas jau ėjo Algimanto apygardos vado pareigas.

Partizanė poetė Diana Glemžaitė ir Kunigaikščio Margio rinktinės Gedimino kuopos vadas Juozas Bulovas-Iksas vienas kitam prisiekė 1948 m. Abi moterys su sutuoktiniais partizaninių šeiminių gyvenimą kūrė miško sąlygomis. Jos negyveno netoliese savo vyrų, bet kartu su jais miške.

Kai mirė ką tik gimusi Dianos Glemžaitės ir Juozo Bulovo dukrelė, Diana po gimdymo iš karto grįžo pas savo vyrą. Artima partizanės draugė prisiminė Dianą sakius, kad „jei žūsiu, tai su vyru, aš turiu būti šalia jo“⁷⁸. Glemžaitės žodžiai buvo pranašiški – ji žuvo kartu su vyru Juozu Bulovu 1949 m. lapkričio 14 d. Rokiškio aps. Plunksnuočių miške. Prieš porą savaitių, 1949 m. spalio 28 d., Lietuva jau buvo netekusi kartu bunkeryje žuvusios vienos žymiausių ir darbingiausių partizanų poros – Karaliaus Mindaugo srities vado Antano Slučkos-Šarūno ir srities štabo sekretorės – Joanos Railaitės-Neringos.

1951 m. rugsėjo 28 d. Zarasų r. Painsrės k. kartu žuvo vyresnio amžiaus pora – Ona ir Povilas Stukai, turėję simboliškus *Motinos* ir *Tėvo* slapyvardžius. Išduoti mažamečio sūnaus akyste 1949 m. sausio 29 d. žuvo Edvardas Vaičėnas-Edzka ir Ona Vaičėnienė-Marti.

Nuojauta persunkti santuokos priesaikos žodžiai *iki mirtis mus išskirs* partizanų poroms tapo tikėtiniu scenarijumi, kurio pabaigą labai sąmoningai pasirinkdavo pačios moterys. Būtent jos, turėdamos kartais ir labai mažą galimybę neišitraukti tiesiogiai į partizaninį karą ir taip išsaugoti savo gyvybę, nusprendė, kad lieka su savo vyrais partizanis.

Ištrauka iš E. Lujanienės 1953 m. balandžio 16 d. tardymo protokolo:

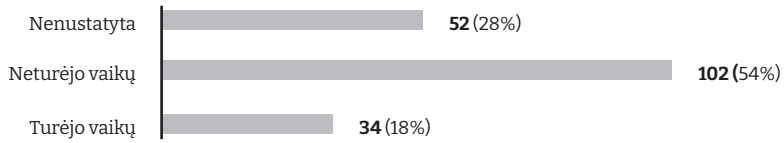
Mano vyras buvo Petras Lujanas, kuris 1946 m. MGB organų areštuotas ir nuteistas. Tačiau nuo 1949 m. aš ir vadeiva Jonas Krivickas tapome sugyventiniai ir aš jį laikiau savo vyru, nors oficialiai mūsų santuoka nebuvo įforminta, tačiau ankstesniuose tardymuose aš pastarąjį vadinu savo vyru⁷⁹.

Vienas jautriausių aspektų tyrinėjant moterų biografijas – partizanų ir jų vaikų santykis. Empiriniai tyrimai byloja (žr. 10 pav.), kad daugiau nei pusė partizanų (54 proc.) vaikų neturėjo, 18 proc. kovotojų buvo motinos, o apie likusias 28 proc. moterų istoriniai ir archyviniai šaltiniai duomenų nepateikia.

Ji [Emilija Lujanienė – aut. past.] turėjo polinkį fantazuoti. Visiems sakė, kad jos duktė yra Modesta (tai brolio duktė, ištremta į Sibirą). Matyt, jautė motinystės alkį. Buvo sukūrusi istoriją

⁷⁸ Aukštaitijos partizanų prisiminimai, t. 2, d. 2, p. 380.

⁷⁹ Emilijos Lujanienės tardymo protokolas, 1953-04-16, in: *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. 26572/3, l. 100.

10 pav. Karaliaus Mindaugo srities partizanės ir vaikai

apie sūnelį [...] ⁸⁰

Moteryų sprendimas pasitraukti į partizanų gretas pas kovojančius vyrus, vaikus paliekant artimiesiems, būdavo nulemtas racionalaus suvokimo, kad jas, kaip partizanų sutuoktines, gali bet kada areštuoti ar kitaip represuoti, todėl joms geriau vaikus palikti saugioje artimųjų aplinkoje ir pačioms pasitraukti pas partizanus. Labai tikėtina, kad suėmimo atveju partizanų vaikai galėjo atsidurti vaikų namuose ar nepažįstamų globoje.

Moterys vaikų susilaukdavo būdamos ir partizanų gretose. Į mišką pasitraukusios kovotojos kūdikių laukdavosi itin sunkiomis fizinėmis ir moralinėmis sąlygomis. Nuolatinė įtampa ir nuolatinės gyvenamosios vietos neturėjimas, prastas maitinimasis, medicininės priežiūros nebuvimas lėmė, kad moterų nėštumai ne visada baigdavosi laimingai, ne visi naujagimiai išgyvendavo.

1949 m. poetė Diana Glemžaitė su vyru Juozu Bulovu-Iksu laukėsi vaikelio. Atėjus laikui gimdyti Diana nuvyko į Kauną, apsimetė atsitiktinai pravažiuojančia moterimi ir pagimdė. Gimusi mergaitė neišgyveno. Diana grįžo pas vyrą Juozą ir netrukus, 1949 m. lapkričio 11 d., jie kartu žuvo.

1949 m. žiemą partizanė Emilija Miškinytė-Audronė su partizanu Jonu Šimoniu-Šposu laukėsi judviejų kūdikio. 1949 m. pradžia buvo itin tragiška Emilijai. Nelaimingo atsitikimo metu nuskendo Jonas Šimonis-Šposas, o netrukus gimęs sūnus teišgyveno kelis mėnesius. Dvidešimt vienerių metų Emilija tuoj po sūnaus mirties grįžo pas partizanus ir 1949 m. rudenį buvo suimta ⁸¹.

Salomėja Piliponytė-Rūta kūdikio su partizanu susilaukė 1947 m. kovo mėn. Vaiko tėvas netrukus žuvo, o pati Salomėja nusprendė galutinai pasitraukti į mišką. Vaiką priglaudė patikimi žmonės. Visgi sovietų valdžios aktyvistai greitai išsiaiškino, kieno tai vaikas, ir paėmė jį iš globėjų atidavė į vaikų namus. S. Piliponytė tikėjosi, kad pasidariusi fiktyvius dokumentus ji legalizuosis ir galės atsiimti dukrele, bet 1948 m. spalio mėn. ją areštavo ir nuteisė 10 metų lagerio. Grįžusiai iš lagerio S. Piliponytei patarė neieškoti dukters, nes ją kaip pamestinukę įvaikino rusų šeima ⁸².

Tragiškai nutrūko partizanų Genovaitės Grigoravičiūtės-Dautartienės ir jos sutuokti-

⁸⁰ *Aukštaitijos partizanų prisiminimai*, t. 2, d. 2, p. 667–668.

⁸¹ Emilijos Miškinytės tardymo protokolas, in: *LVA*, f. K-1, ap. 58, b. 41129/3, l. 18, 30, 31.

⁸² *Aukštaitijos partizanų prisiminimai*, t. 3, p. 893, 895, 896.

nio Adomo Dautarto-Žvirblio šeiminis partizaninis gyvenimas. Sutuoktiniai žuvo 1949 m. balandžio 21 d. Kėdainių apskrityje. Žūties metu partizanė laukėsi kūdikio⁸³.

Partizanas Jonas Kadžionis-Bėda be pagražinimų atskleidžia motinos ir bunkeryje gimusio partizanų vaiko tragišką padėtį: „[...] mums gimė sūnus. Jis gimė po žemėmis, tamsiame bunkeryje. Neverkė, nerodė jokio balso. Kūdikio akys buvo mėlynos, o per veidelį ropojo vargo palydovė – utelė.⁸⁴“

Sovietų valdžia suvokė, kad partizanų, o ypač partizanių motinų, silpnoji grandis yra vaikai. Vaikai tapo savotišku jauku, siekiant priversti moteris pasitraukti iš partizanų gretų. Buvo sąmoningai apeliuojama į partizanės motiniškus jausmus, kvestionuojamas moters, kaip motinos, elgesys, pabrėžiant, kad partizanei nerūpi jos vaiko saugumas, gerovė, jai nesvarbu, kad vaikas auga be motinos. Partizanė Sofija Žilienė-Klajūnė (Antano Žilio-Žaibo žmona), asmeniškai išgyvenusi motinos ir vaiko dramą, kai jos vos kelių metų sūnų valdžia paėmė įkaitu, pripažino, kad jei būtų kankinę vaikus, ji nebūtų išlaikiusi⁸⁵.

Šios kelios istorijos atskleidžia ir asmenines tragedijas, ir asmeninius apsisprendimus. Partizaninio karo metu gimę vaikai netapdavo priežastimi moterims pasitraukti iš miško. Jų elgesį nulemdavo konkrečios aplinkybės, pačių moterų suvokimas, kad būtent toks sprendimas joms ir vaikams tuo metu yra geriausias.

Patys partizanų vaikai pripažįsta, kad *bandito vaiko* šleifas juos persekiojo visą sovietmetį. Kai Povilo Stuko-Tėvo ir Onos Stukienės-Motinos, Žemaitės dukra Janina Stukaitė norėjo įsidarbinti MTS (mašinų traktorių stotis) apskaitininke, jai pasakė, kad „banditų vaikui kolūkio karves melžti per didelę garbė. Visiems buvau tik banditų vaikas.“⁸⁶

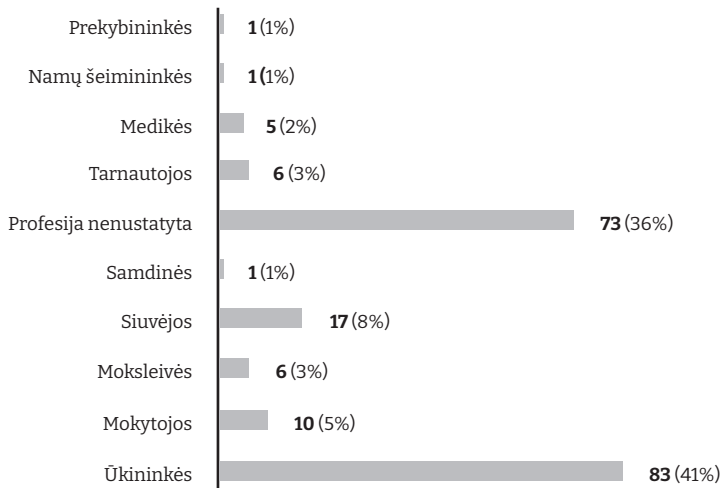
Partizaninio karo dalyvių darbinės profesinės veiklos lentelėje (žr. 11 pav.) dominuoja žemės ūkio veikla. Dauguma kovotojų (41 proc.) buvo ūkininkės, 8 proc. moterų vertėsi siuvėjų amatu, 5 proc. mokytojavo, 3 proc. partizanių buvo moksleivės, 3 proc. tarnautojos ir 2 proc. turinčios medicininį pasirengimą. Taigi net 13 proc. partizanių turėjo intelektualinį-kūrybinį potencialą, kuris buvo itin reikalingas partizanų visuomeninėje veikloje – leidžiant įvairią partizaninę spaudą, prisidedant prie jos turinio formavimo. Nepavyko nustatyti 38 proc. partizanių profesijos. Jei palygintume su bendra moterų partizaninio karo dalyvių darbinės veiklos ar užsiėmimo statistika, tai pamatytume, kad Šiaurės rytų Lietuvos partizanų srities moterų partizanės atspindi bendras statistines tendencijas. Vienintelis labiau išsiskiriantis ir nesutampantis statistinis dėmuo yra tas, kad Šiaurės rytų Lietuvos partizanų srityje tarp moterų partizanių buvo tik 3 proc. moksleivių, tuo tarpu bendrame moterų par-

⁸³ *Laisvės kovotojų prisiminimai*, t. 7, d. 2, sudarytojas Romas Kaunietis, Vilnius: Margi raštai, 2010, p. 623.

⁸⁴ Jonas Kadžionis-Bėda, *Per skausmo pelkes*, Vilnius: LGGRTC, 2020, p. 191.

⁸⁵ *Aukštaitijos partizanų prisiminimai*, t. 1, p. 81.

⁸⁶ Povilo Stuko ir Onos Stukienės kario savanorio byla, in: *Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro* (toliau – LGGRTC) *archyvas*, b. D-16.

11 pav. Karaliaus Mindaugo srities partizanų profesijos

tizaninio karo dalyvių statistiniame tyrime šis rodiklis yra 9 proc. Toks skirtumas atsirado ir todėl, kad bendroji statistika apima visas moteris, dalyvavusias laisvės kovose, o ši – tik partizanes. Moksleivių skaičius buvo gerokai didesnis tarp ryšininkių.

IV. Partizanų likimai

Partizanų likimų tyrimas (žr. 12 pav.) atskleidė, kad moterų, pasirinkusių kovotojų kelią, laukdavo labai konkretus likimas – žūtis arba areštas. 43 proc. Karaliaus Mindaugo srities partizanų žuvo, o 42 proc. buvo areštuotos ir nuteistos, 2 proc. legalizavosi ir 2 proc. išsilaipstė. 7 proc. partizanų likimai nežinomi.

E. Lujanienė Tučo būryje buvo iki 1947 m. vasario 22 d., o po to slapta nuo partizanų legalizavosi „dėl ligos ir sunkių slapstymosi sąlygų“⁸⁷. Legalizuodamasi E. Lujanienė „atidavė vokišką šautuvą Nr. 3088 ir 16 šovinių“⁸⁸. Po metų ji vėl įsitraukė į rezistencinę veiklą. 1953 m. balandžio 6 d. 200 MVD vidaus kariuomenės vykdė karinę operaciją Latvijos SSR Bauskės r. Skaistkalnio miesto apylinkėse.

Išrašas iš akto apie čekistinę karinę operaciją:

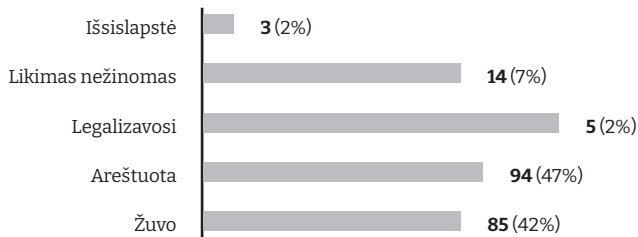
13 val. kariai buvo apšaudyti 94 miško kvartale. Per prasidėjusį susišaudymą nukauti partizanais Jonas Krivickas ir Povilas Dagys. Vėliau kariai pamiškėje pastebėjo moterį, ginkluotą automatu, kuri pamačiusi kareivius grįžo į mišką, numetė automatą ir bandė pabėgti, bet buvo sulaukyta. Sulaukytoji pasirodė esanti „banditė“ Emilija Lujanienė⁸⁹.

Moterys lygiai kaip ir vyrai žūdavo kautynėse arba nusižudydavo. Kai kurios jų pasiudavo į nelaisvę, būdavo tardomos ir teisiamos lygiai taip kaip ir vyrai – pagal RSFSR

⁸⁷ Emilijos Lujanienės tardymo protokolas, 1953-04-07, in: *LJA*, f. K-1, a p. 58, b. 26572/3, l. 23.

⁸⁸ Pažyma apie Emilijos Lujanienės legalizaciją, in: *LJA*, f. K-1, ap. 58, b. 26572/3, l. 372.

⁸⁹ Aktas apie karinę operaciją, in: *LJA*, f. K-1, ap. 58, b. 26572/3, l. 354–355.

12 pav. Karaliaus Mindaugo srities partizanų likimai

baudžiamojo kodekso 58 straipsnį „už tėvynės išdavimą“. Partizanėms būdavo skiriamos tokios pat bausmės kaip ir partizanams – 25 metai kalnimo pataisos darbų lageriuose.

Išrašas iš E. Lujanienės nuosprendžio:

Lujanienę Emiliją, duktė Kazimiero, pagal RSFSR Baudžiamojo kodekso 58 straipsnio 1 „a“ dalį įkalinti pataisos darbų lageryje dvidešimt penkeriems metams, suvaržant pilietines teises penkeriems metams ir konfiskuojant visą turtą⁹⁰.

Suimtos ir išgyvenusios partizanės atsiminimuose prisipažįsta, kad tuo metu jos pavydėjusios savo žuvusioms sesėms. Partizanė Jadvyga Žardinskaitė-Daktaras Dolitlis atsimena, kad kai 1951 m. kovo 14 d. ji pateko į nelaisvę, prasidėjo jos tragiškiausia gyvenimo atkarpa: „Pavydžiu žuvusiems draugams“, – prasarė 25 metams kalėti lageryje nubausta Jadvyga⁹¹. Per tardymą partirta fizinė ir psichologinė prievarta tapo negyjančia žaizda. Baudžiamosiose bylose esantys tardymo protokolai neatskleidžia tiesiogiai, kokias priemones naudojo represinės struktūros. Tik tam tikros iškalbingos detalės – tardymo trukmė ir laikas, staigus tardomųjų apsisprendimas pradėti kalbėti „tik tiesą“ – leidžia numanyti apie suimtosioms taikytą fizinį ir psichologinį poveikį, siekiant išgauti norimą informaciją.

Tik prakalbinta praeitis padeda suvokti patirtą fizinio ir psichologinio kankinimo masę pokariu. Moterų prisiminimuose ryškiai išsiskiria psichologinio palaužimo metodas žeminant suimtųjų žmogišką orumą, tyčiojimas iš fizinio moters kūno. Buvusios laisvės kovų dalyvės tiek savo nutylėjimais, tiek ir atvirai liudijo, ką joms teko patirti. Partizanė Stasė Bislytė-Klajūnė (partizano Mato Paškonio žmona) visiškai nuogą laikė tris paras kameroje, kurioje buvo vandens iki kelių⁹².

Ryšininkė Onutė Kripaitytė-Vyšnia pasakojo, kad pokariu su savo seserimi augino kalėjime gimusią giminaitės dukrą. Kai Onutė suėmė, tardytojas apkaltino, kad ši mergaitė yra jos dukra, kurios ji susilaukė su partizanu. Onutė nepripažino šio kaltinimo, todėl tardytojai nusprendė atlikti daugkartinį patikrinimą, kad, pasak Onutės, įsitikintų, jog ji

⁹⁰ Emilijos Lujanienės nuosprendis, in: *LJA*, f. K-1, ap. 58, b. 26572/3, l. 444.

⁹¹ Jadvygos Žardinskaitės-Bartašienės kario savanorio byla B-162, in: *LGRTC archyvas*.

⁹² *Aukštaitijos partizanų prisiminimai*, t. 1, p. 734.

negyveno su vyru⁹³.

Tardomų moterų plaukų rovimas buvo tiek fizinė bausmė, tiek simbolinė pažeminimo forma. Šis motyvas sutinkamas beveik kiekvienos tardytos moters prisiminimuose. Partizanė Stasė Bislytė turėjo ilgus plaukus. Tardymo metu ją pririšo už kasų ir ėmė kilnoti aukštyn, kol atplėšė jas su visa oda⁹⁴. Partizanė Sofija Žilienė-Klajūnė prisimena: „Buvau su kasom, tai jie, budeliai, jas nurovė, galvos paliesti negalėjau, atrodė, visa oda nuo kiaušo atplėšta.“

Statistiniai duomenys, kuriuos pasitelkėme norėdami išgryninti istorinį moterų partizanų vaizdą ir paaiškinti vieną tragiškiausių Lietuvos istorijos tarpinių, slepia Lietuvos visuomenės ir asmenines žmonių tragedijas bei sugriautus gyvenimus. Tyrimo metu atskleistos emocionaliai paveikios moterų partizanų mikroistorijos tarsi dėlionės detalės pamažu užpildo dar iki galo nenubraižytą partizaninių kovų žemėlapi.

Nuo pat Lietuvos partizaninio karo tyrimų pradžios nepriklausomybę atkūrusioje Lietuvos visuomenės istorinėje sąmonėje susiformavo ir iki šiol vyrauja romantizuotas „moters kovotojos“, „moters karės“ vaizdinys. Jis emocionalus, išryškinantis kovos heroizmą. Moteris kovotoja tampa tautos didvyriškumo pavyzdžiu. Tai labai patogus vaizdinys, kurį lengvai priima istorinė atmintis ir nori matyti visuomenė. Empirinė medžiaga ir atsiminimai atskleidžia nefasadinį kasdienį kovojančių moterų vaizdinį: tiek moralinį, tiek fizinį nuovargį, alkį, ligas, nusivylimą, areštus ir tardymus, žūtis ir tuo pačiu metu ryžtą kovoti bei nepalaužiamą valios stiprybę.

Išvados

1. Tipiškas moterų kelias į partizanų gretas prasidėdavo nuo partizanų rėmimo ar ryšių tarp partizanų junginių palaikymo, t. y. iš pradžių jos būdavo rėmėjos arba atlikdavo ryšininčių funkcijas. Dažnu atveju partizanai būdavo moters ar merginos šeimos nariai – tėvas, brolis, sutuoktinis ar sužadėtinis, kitais atvejais – pažįstami vyrai iš to pačio kaimo, klasiokai ir pan. Ištirtos moterų biografijos atskleidė, kad dauguma jų (38 proc.) partizaninę veiklą pradėjo antrajame partizaninio karo etape – nuo 1946 m., nors jei skirstytume pagal metus, tai pikas buvo pasiektas 1945 m. (24 proc.).

2. Moterų įsitraukimo į partizaninį judėjimą motyvų analizė atskleidė, kad daugiau nei pusė jų kovotojų kelią pasirinko paveiktos artimos aplinkos, t. y. jų artimieji jau aktyviai dalyvavo ginkluotoje rezistencijoje. Ši įžvalga patvirtina istoriografijoje (ž. Smolskutės ir A. Petrauskienės darbai) atskleistą moterų motyvacijos ir jų artimųjų veiklos santykį. Dėl politinių motyvų į ginkluotą rezistenciją įsitraukė dešimtadalis ištirtų partizanų. Tokia tendencija koreliuoja su įžvalga, kad politinis partizanavimo veiksnys tarp moterų buvo mažas. Kita vertus, politiniai moterų įsitraukimo motyvai byloja apie tarpukariu įdiegtą

⁹³ Aukštaitijos partizanų prisiminimai, t. 3, p. 162–164.

⁹⁴ Aukštaitijos partizanų prisiminimai, t. 1, p. 736.

pilietinį sąmoningumą ir aktyvumą bei išryškina tuo metu subrendusį asmeninės atsakomybės už savos valstybės kūrimą fenomeną. Pripažįstame, kad išgryninti motyvacijos veiksniai yra sudėtinga, nes asmeniniai įsitikinimai (politinis priešiškus sovietinei valdžiai) ir artimos aplinkos įtaka pasirinkimui yra labai glaudžiai susiję.

3. Socialinio pjūvio nagrinėjimas atskleidė, kad dauguma partizanų buvo kilusios iš vidutinių ūkininkų, t. y. priklausė gausiausiai tarpukario Lietuvos socialinei grupei. Empiriniai duomenys patvirtino nuomonę, kad partizaninis pasipriešinimas iš esmės buvo kaimiškosios visuomenės dalies kova su sovietiniu režimu.

4. Sukurta šeima ar vaikai nebuvo moterims kliūtis tapti partizanėmis. Atvirksčiai, pastebima, kad jei moters vyras buvo partizanas, tikimybė, kad moteris vienu ar kitu būdu prisijungs prie partizanų, akivaizdžiai išaugdavo. Net 31 proc. tiriamų partizanų buvo ištekėjusios, o 18 proc. turėjo vaikų.

5. Kovotojų likimų tyrimas byloja, kad moterys partizanės arba žūdavo (nusižudydavo), arba būdavo suimtos ir nuteistos. Partizanų legalizacijos buvo tik keletas pavienių atvejų. Šiuo atveju įžvelgiamas aiškus skirtumas tarp moterų ir vyrų likimų. Vyrų legalizuodavosi tiek pavieniui, tiek ir grupėmis. Sovietų represinė sistema partizanus ir partizanes vertino vienodai: jie buvo vadinami „banditais“ ir baudžiami pagal RSFSR baudžiamojo kodekso 58 str.

6. Tyrimas išryškino tokią tipinę Mindaugo Karaliaus srities partizanės kolektyvinę biografiją: dvidešimtmetė lietuvė, ūkininkė, baigusi pradžios mokyklą, nesusituokusi, neturinti vaikų, šeimos nariai ginkluotos rezistencijos dalyviai, rezistencinę veiklą pradėjo veikiami išorinių (šeimos narių įsitraukimo), o ne vidinių veiksnių (antisovietinis nusiteikimas), iš pradžių buvo rėmėja ar ryšininkė, vėliau įstojo į partizanų gretas, vykdė tiek ūkines, tiek kovines funkcijas, buvo areštuota arba žuvusi.

Ramona Staveckaitė-Notari, Andrius Tumavičius

Women in the Armed Resistance in the Northeast of Lithuania: The Case of the King Mindaugas Partisan Region

Summary

The purpose of the article is to refine the data of the initial statistical study, "Women in the Lithuanian Partisan War, 1944-1953", by examining the biographies of the female partisans in the Northeastern Lithuania partisan region according to targeted biographical parameters, and to present an objective picture of the female partisan. The paper analyses the reasons for women getting involved in the partisan movement, examines the social cross-section of the female fighters, and investigates the marital status and fates of the female partisans. After conducting the research, it was found that more than half of the female fighters chose this path because they had been influenced by their immediate environment, i.e. their relatives were actively involved in the armed resistance. This insight confirms the relationship between women's motivation and the activities of their relatives imparted in historiography. One tenth of the female partisans examined became involved in the armed resistance for political reasons. This trend correlates with the insight that political engagement was low among women. Examination of the social cross-section revealed that most of the female partisans came from farming families, i.e. belonged to the main social group of the Republic of Lithuania population. Empirical data confirmed the opinion that the partisan resistance was essentially a struggle of the rural part of society against the Soviet regime. An analysis of the marital status of the female partisans revealed that more than 60 per cent of the female fighters were single, while 30 per cent were married and 18 per cent had children. The study of the fates of the female fighters imparts that these women either died/committed suicide or were arrested and convicted. There were only a few isolated cases of female partisans becoming legal. In this case, a clear difference is evident between the fates of women and men. Men became legal both individually and in groups. The Soviet repressive system treated male and female partisans equally – they were called "bandits" and punished according to Article 58 of the Criminal Code of the RSFSR.

Keywords: female partisan, resistance, partisan warfare, collective biography.